

ลักษณะภาษา และการประพันธ์

การใช้ภาษาบาลีในคัมภีร์สาวกนิพพานมีลักษณะพิเศษที่ควรแก่ศึกษาวิเคราะห์ ในประเด็นดังต่อไปนี้

๑. ลักษณะภาษาบาลีในคัมภีร์สาวกนิพพาน
๒. ความนิยมในการใช้วิภัติสำหรับคำบางคำ
๓. ประโยคและสำนวนภาษา
๔. ลักษณะบทประพันธ์

ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๑. ลักษณะภาษาบาลีในคัมภีร์สาวกนิพพาน

ภาษาบาลีในคัมภีร์สาวกนิพพานมีลักษณะพิเศษคือเป็นภาษาที่อยู่คนละยุค แล้วนำมาเรียบเรียงให้เป็นเรื่องเดียวกัน ดังนี้

๑.๑ ภาษาบาลีชั้นพระไตรปิฎก

ภาษาบาลีชั้นพระไตรปิฎกเป็นยุคที่พระสาวกองค์สำคัญ ๆ ของพระพุทธเจ้าผู้เป็นพระอรหันต์ เช่น พระมหากัสสปเถระ ได้ประชุมสงฆ์รวบรวมร้อยกรองสังคายนาพระธรรมวินัยให้เป็นหมวดหมู่ ยุคพระไตรปิฎกนี้เริ่มตั้งแต่หลังพุทธปรินิพพาน จนถึงการทำสังคายนาครั้งที่ ๓ ประมาณ พ.ศ. ๒๓๕ ยุคนี้ยังไม่ได้เขียนพระไตรปิฎกเป็นลายลักษณ์อักษร เพียงแต่จดจำด้วยมุขปาฐะปากเปล่าเท่านั้น^๑

๑.๒ ภาษาบาลีชั้นอรรถกถา

อรรถกถาหรือกถามรรค หมายถึง คัมภีร์ที่อธิบายพระบาลีพุทธพจน์เริ่มมีปรากฏตั้งแต่สมัยพุทธกาลเป็นต้นมา มี ๒ ประเภท คือ

๑. พุทธสังวัณณิตอรรถกถา คือ อรรถกถาที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไขความด้วยพระองค์เอง นิยมเรียกอรรถกถาประเภทนี้ว่า ปกิณณกเทศนา ต่อมาภายหลังพระสงฆ์สาวกจึงได้ถือเอาเป็นกถามรรค คือแบบอย่างในการอธิบายสืบทอดต่อ ๆ กันมา ในองค์ของการสังคายนา (ที่ฎี.๑/๑๘)

^๑เสนาะ ผดุงฉัตร, ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวรรณคดีบาลี (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), ๓๘-๓๙.

^๒พระธรรมपालเถระแห่งอินเดียใต้ ผู้มีชีวิตอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ กล่าวไว้ว่า “ปรมสงฺคีติยฺ ยอฏฺฐกถา สงฺคีตาติ วจนฺเณ สว กวโต ธรรมานกาลเป อฏฺฐกถา สวิชฺชติ” และอรรถกถาที่พระสังคีติกาจารย์ร้อยกรองไว้ เมื่อคราวปฐมสังคายนาจึงคืออรรถกถาที่มีมาแต่สมัยที่พระผู้มีพระภาคทรงพระชนม์อยู่”

๒. อนุพุทธสังวัณณิตอรรถกถา หรือ สวากสังวัณณิตอรรถกถา คืออรรถกถาที่พระสาวกทั้งหลายมีพระอัครสาวก ซึ่งเป็นผู้ตรัสรู้ตามจนได้นามว่า “อนุพุทธะ” อธิบายไว้ (ที.อฎ. ๑/๑)

ภาษาชั้นนี้ถือว่าเป็นภาษาที่อยู่ตรงกลางของเรื่องไม่ง่ายไม่ยาก และจะเป็นการเขียนประวัติพระสาวกได้ดีที่สุด

๑.๓ ภาษาบาลีชั้นฎีกา

ภาษาชั้นฎีกา ภาษาขุคฎีกา คือยุคที่มีการแต่งอธิบายขยายความในคัมภีร์อรรถกถายุคนี้เริ่มประมาณ พ.ศ.๑๕๘๗^๒ เป็นคัมภีร์ที่ไขความอรรถกถาและบทบางบทจากพระบาลี ที่อรรถกถายังไม่ได้นำมาไขความในพระพุทธศาสนาจะมีคัมภีร์ฎีกาจำนวนเท่าไรนั้น ไม่มีการระบุไว้เป็นที่ชัดเจน ทั้งนี้อาจจำแนกประเภทได้ตามข้อมูลหลักฐานที่พบเห็นในอาร์มภกถา หรือในนิคมกถาของคัมภีร์ฎีกาแต่ละคัมภีร์บ้างเป็นการอธิบายเพิ่มเติม ไขความในบางประเด็นที่ยังไม่ชัดเจนด้วยการตีความศัพท์หรือแก้วรรค ให้มีความกระจ่างชัดเจนมากยิ่งขึ้น ถือว่ามีความสำคัญในการอธิบายในอีกมุมหนึ่งที่ทรงคุณค่า

ภาษาบาลีในคัมภีร์สาวกนิพพานผสมผสานกันด้วยชั้นคัมภีร์หรือยุคของคัมภีร์ทั้ง ๓ ชั้นดังกล่าวตัน เพื่อเชื่อมโยงเนื้อเรื่องให้เข้าเป็นเรื่องเดียวกัน

๒. ความนิยมในการใช้วิภัตติสำหรับคำบางคำ

๒.๑ การใช้ทุตติยาวิภัตติบอกกาล

การบอกกาลบางครั้งใช้ทุตติยาวิภัตติมีรูปคล้ายเป็นกริยาวิเศษณ์ เป็นศัพท์ที่บอกกาลเวลาเฉพาะ **ขณะ ทิวส และ สมย** ศัพท์ในที ๑ ควรประกอบด้วยสัตตตมีวิภัตติ ท่านมักประกอบด้วยทุตติยาวิภัตติ หรือตติยาวิภัตติ เอกวจนะอย่างใดอย่างหนึ่ง นี่เป็นการกล่าวรวม^๓

เมื่อกกล่าวโดยละเอียดแล้ว **ขณะ** ศัพท์ ที่มี **ต** สรรพนามอยู่หน้าที่เป็นกาลสัตตตมีในสำนวนทั่วไปทั้งบาลี และอรรถกถา มักมีรูปเป็น **ตฺ ขณะญเณว** หรือ **ตฺ ขณะ** อย่างใดอย่างหนึ่ง มีรูปเป็นสัตตตมีวิภัตติโดยตรง คือ **ตสฺมี ขณ** บ้าง ถ้าไม่มี **ต** สรรพนามอยู่หน้ามักมีรูปเป็นสัตตตมีวิภัตติ เช่น **เอกกฺขณ** เป็นต้นบ้าง หรือเรียงซ้ำกัน **๒** ศัพท์ เพื่อเน้นความบ้าง

ที่มีรูปเป็น **ตฺ ขณะญเณว** เช่น

ตฺ ขณะญเณว โส เทวปุตฺโต อุตฺตโน อานุกาเวน สพุพฺรตเนหิ ฆรํ ปุเรตฺวา ภทฺเท อิตฺโต ปฏฺจาย อปฺปมตฺตา โหหิ พุทฺธานุสฺสตี ภาวเหหิ ฆมฺมานุสฺสตี ภาวเหหิ สํฆานุสฺสตี ภาวเหหิ รตนํ สรณํ คจฺฉาหิ เอวํ มม วณฺณํ กตฺวา เทวโลเก นิพฺพตฺติสฺสตีติ วตฺวา สกฺกฺจานเมว คโต ๕

^๒ เสนาะ ผดุงฉัตร, ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวรรณคดีบาลี, หน้า ๓๓๙.

^๓ บุญมี พิมพ์โพธิ์, หลักการแต่งภาษาบาลี (พระนคร : ส.ธรรมภักดี, ๒๔๙๗), หน้า ๖๓.

แปลว่า ในขณะนั้น เทพบุตรนั้นยังเรือนให้เต็มแล้วด้วยรัตนะเป็นอันมาก ด้วยอานุภาพของ
ตน กล่าวแล้วว่า นางผู้เจริญ จำเดิมแต่กาลนี้ เธอจงอย่าประมาท เจริญพุทธธานุสสติ ธรรมานุสสติ
สังฆานุสสติ ถึงรัตนะว่าเป็นที่พึง ทำตามคำของเธออย่างนี้ จักบังเกิดในเทวโลก แล้วไปยังที่ของตน ฯ
มหาวิ.

ที่มีรูปเป็น ตสมิ ขณ เช่น

ตสมิ ขณ มหาพยุคฆเถโร นาม โลหปราสาท ปตเตต กุฎาคารเ นิสินโน ตัม สททํ สุตวา
กี สทโท เอโสติ ปฏิสุณิตวา ปุจฺฉิ ภนฺเต มงฺคลราชิ กุณฺทลติสฺสเถโร ปรินิพฺพุโต ฯ

แปลว่า ในขณะนั้น พระมหาพยุคฆเถระนั่งแล้วบนเรือนยอดอันถึงแล้วในโลหะปราสาท
ฟังเสียงนั้นแล้ว จึงฟังตอบว่า นั้นมีเสียงเพราะเหตุอะไร กล่าวแล้วว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ พระมังค
ลราชิกุณฑลติสสเถระ ปรินิพพานแล้ว

กุณฑล.

บุญมี พิมพ์โพธิ์ ได้ตั้งข้อควรสังเกตใน ๓ รูปนี้ ที่มีรูปเป็น ตัม ขณญเฆว และ ตัม ขณเฆว มักมี
บทอื่นนำหน้าเสมอ ส่วนที่มีรูปเป็น ตสมิ ขณ มักเรียงไว้หน้าของประโยคที่เดียวกันนี้ หมายถึง
ส่วนมาก และที่เป็นกาลสัตตมมีเข้ากับกริยาคุณพากย์เท่านั้น อนึ่งในรูป ๓ รูปนี้ ที่มีรูปเป็น ตัม ขณเฆว
มีที่ใช้น้อยกว่าที่มีรูปเป็น ตัม ขณญเฆว และ ตสมิ ขณ

ส่วน ทิวส ศัพท์ ที่ใช้เป็นกาลสัตตมมีประกอบด้วยสัตตมมีวิภัติโดยตรงบ้าง ทุตติยวิภัติบ้าง
ที่ใช้เป็นกาลสัตตมมีนี้ทุกวิภัติ ไม่เรียงเป็นศัพท์โดด คือมี ต ศัพท์ เอก ศัพท์หรือ ปุณ ศัพท์ อย่างไม่
อย่างหนึ่งนำหน้าบ้างหรือมีทั้ง อถ และ เอก ศัพท์นำหน้าบ้าง มี ปุณ ศัพท์ทั้ง เอก ศัพท์นำหน้าบ้าง
ที่ไม่มีศัพท์ดังกล่าวนี้หน้าหน้า ก็มักเรียงซ้ำกัน ๒ ศัพท์บ้าง มีศัพท์อื่นจากศัพท์ที่กล่าวไว้หน้าหน้า
บ้าง^๔

ที่มี ต ศัพท์นำหน้ามีรูปเป็น ตัมทิวส เช่น

โส ตัมทิวส เตน กถาปาภเตน คนฺตุกาโม เอวมาห อิทมฺสฺส ปตฺตจิวฺรนฺติ ฯ

แปลว่า ในวันนั้น ท่านประสงค์จะไปด้วยถ้อยคำซึ่งเป็นมูลเดิม จึงกราบทูลอย่างนั้นว่านี่บาตร
จิวรของท่าน ฯ

สารีปุตต.

ที่มี ปุณ ศัพท์นำหน้ามีรูปเป็น ปุณทิวเส เช่น

ปุณทิวเส อรุณฺคฺคฺมณเวลายเมว จิตกํ นิพฺพทาเปตฺวา สุมณมฺกุลวณฺณานิ ธาตุนํ ปริสฺสวานํ
ปุเรตฺวา ภควติ นิภฺขมิตฺวา เวพฺพวนวิหารโกฏฺฐจกํ สมฺปตฺเต อหริตฺวา สตถุ หตฺถเ จปยีสุ ฯ

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๕.

แปลว่า วันรุ่งขึ้น เวลาอรุณขึ้นนั่นเอง เทวดาทิ้งหลายให้ดับจิตกาธารแล้ว เอาพระธาตุมีสี่ตั้ง ดอกมะลิคุมบรรจุผ้ากรองน้ำ นำมาวางไว้ในพระหัตถ์ของพระบรมศาสดา ในเมื่อพระองค์เสด็จออกถึง ชุ่มประดูพระวิหารเวฬุวัน ฯ

อัญญา.

คำที่มีศัพท์อื่นนำหน้า หมายถึง ศัพท์อื่นจากศัพท์ที่กล่าวแล้วนำหน้า ทิวส ศัพท์ การนำหน้านั้นมี ๒ อย่าง คือ นำหน้าโดยฐานเป็นวิเสสนะธรรมดา และนำหน้าโดยวิธีสมาส ทั้งสองนี้มีทั้งที่เป็น เอกวจนะ และทั้งที่เป็นพหูวจนะ จะต่างจากที่กล่าวมาแล้ว คือที่กล่าวมาแล้วเป็นได้เฉพาะเอกวจนะ เท่านั้น^๔

ที่มีบพื่อนำหน้าโดยฐานเป็นวิเสสนะธรรมดา เช่น

อัย ปณ เอก์ ทารุขณฺหํ คเหตุวา สตุตเม ทิวเส สุปฺปารกปฏฺฐเน อุตฺติณฺโณ มนุสฺสวาสภาวํ ฌตฺวา อเจลกนียาเมเน มนุสฺเส อฺปฺสงฺกมิตฺตุ อยฺยตฺตฺนฺติ อวิทฺฐเว จาเน เอกสมฺมิตฺตปาเก เสวาลํ คเหตุวา สรรี เวเจตฺวา เอกสมฺมิตฺตเวทฺฐจาเน ปตฺติตฺตํ เอก์ กปาลํ อาทาย ภิกฺขุขาย ปาวีสิ ฯ

แปลว่า ส่วนท่านพาหิยะผู้นี้ก็เกาะขอนไม้ขอนหนึ่งไว้ ในวันที่ ๗ ไปขึ้นท่าเรือชื่อว่าสุปปรากะ จึงได้รู้ว่าเป็นถิ่นที่อยู่ของมนุษย์ คิดว่า การจะเข้าไปหามนุษย์โดยแบบไม่มีผ้าติดตัว ไม่สมควร จึงยึดเอาสาหร่ายที่หนองน้ำแห่งหนึ่ง ซึ่งอยู่ไม่ไกลเอามาพันตัวแล้ว ถือเอาภาชนะใบหนึ่งที่ตกอยู่แถว ๆ เทวสถานแห่งหนึ่งเข้าไปขออาหาร ฯ

พาหิย.

ที่มีบพื่อนำหน้าโดยวิธีสมาส เช่น

นาวาโรหนทิวเส เถรสฺส กณฺฐจฺภาดา เถร์ โภเชตฺวา เถรสฺส สฺนฺติเก สิกฺขาปทานิ คเหตุวา วนฺทิตฺวา คจฺฉนฺโต ภาณฺเต มหาสมฺมุทโท นาม อปฺปเมยฺโย อเนกนฺตฺราโย อมฺเห อวาชฺเชยฺยาถาติ วตฺวา นาวํ อารุหิ ฯ

แปลว่า ในวันลงเรือ น้องชายของพระเถระเลี้ยงพระเถระ แล้วรับสิกขาบทในสำนักพระเถระไว้เสร็จแล้ว เมื่อจะไปได้เรียนท่านว่า ท่านขอรับ ขึ้นชื่อว่าทะเลหลวงมีอันตรายมากมายเหลือจะประมาณได้ ขอให้ท่านช่วยสอดส่องดูแลพวกกระผมด้วยแล้วก็ลงเรือ ฯ

ปฏฺณ.

อถ ตถาคเตเน กาลํ วิทิตฺวา ปรีสาย อฺยฺโยชิตาย สตุถารํ อฺปฺสงฺกมิตฺวา วนฺทิตฺวา สุวาทนาย นิมฺนเตตฺวา ทฺติยทิวเส มณฺทปํ กาเรตฺวา อาสนานิ ปญฺญเปตฺวา พุทฺธปฺปมฺขสฺส สงฺฆสฺส มหาทานํ ทตฺวา ภูตฺตกิจฺจาวสาเน ภควา อณฺโฆทฺนํ กตฺวา ปกฺกามิ ภูตฺตปาตฺราโส อฺปฺสถฺนฺคานิ อธิฏฺฐาย ภาณฺฑาคาริกํ ปกฺโกสาเปตฺวา เอตฺตํ ฐนํ วิสฺสชฺชิตํ สพฺพํ อัจฺฉิตฺวา อิมํ สาปเตยฺย

^๔เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๐.

มยหํ กนิฏฺฐสฺส เทหิตี สพฺพํ นิยฺยาเตตฺวา สตุฏฺฐ สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา กมฺมฏฺฐานปรายโน อโหสิ ฯ
 แปลว่า เมื่อบริษัทที่พระตถาคตเจ้าทรงทราบเวลาแล้วส่งไปแล้ว ก็เข้าไปพระบรมศาสดา
 ถวายบังคมแล้ว ทูลอาราธนาเสวยพระกระยาหารในวันพรุ่ง ในวันที่ ๒ ให้สร้างประว่า ปลูกอาสนะ
 แล้วจึงถวายมหาทานแด่พระสงฆ์มีองค์พระพุทธรเจ้าเป็นพระประมุข ในที่สุดภคฺตริกฺจ พระผู้มีพระภาค
 เจ้าทรงอนุโมทนาแล้ว เสด็จกลับรับประทานอาหารเช้า แล้วอธิฐานองค์อุโบสถ แล้วให้เรียกเจ้าหน้าที่
 ดูแลสิ่งของมาแล้ว บอกทุกสิ่งทุกอย่างว่า ของเท่านี้ได้จำหน่ายไปแล้ว ได้มอบหมายทุกสิ่งทุกอย่างว่า
 จงให้สมบัตินี้แก่น้องชายฉันแล้ว ก็บวชในสำนักพระบรมศาสดา ตั้งหน้าตั้งตาทำกัมมฏฺฐานต่อไป ฯ

ปฺณณ.

ได้กล่าวมาแล้วว่า ทิวส คัณฑ์ที่มี เอก คัณฑ์นำหน้ามีรูปเป็น เอกทิวส, เอกสุมิ ทิวเส
 และ เอกทิวเส ทั้ง ๓ รูปนี้ นิยมใช้ต่างกันอยู่ คือ เอกทิวส และ เอกสุมิ ทิวเส ทั้ง ๒ รูปนี้ เป็นกาล
 สัตตมิมิที่เป็นนิยม มิได้กำหนดแน่ลงไปตามจำนวนวัน ส่วน เอกทิวเส เป็นกาลสัตตมิมิที่เป็นนิยม
 กำหนดวันแน่ลงไปว่าวันเดียนั้น ฉะนั้นเพื่อสนับสนุนความของ เอกทิวเส ให้เด่นขึ้น ท่านมักเรียวก
 เหว ปี คัณฑ์ คัณฑ์ใดคัณฑ์หนึ่งไว้ท้าย เอกทิวเส นั้นซึ่งเป็นการคุ้มครองที่ประสงค์ (อเปกฺขตฺถ) และ
 กันอรรถที่ตรงกันข้าม (อวธารณ)^๖

การใช้ สมย คัณฑ์ ที่ใช้เป็นกาลสัตตมิมิประกอบด้วยสัตตมิมิวัคฺตติบ้าง ทฺติยาวิภคฺตติบ้าง ตติยา
 วิภคฺตติบ้าง ที่ใช้เป็นกาลสัตตมิมิทุกวิภคฺตติ ๓ วิภคฺตตินี้ ไม่เรียงเป็นคัณฑ์ใดค คือมี ย ต เอก อปร คัณฑ์
 คัณฑ์ใดคัณฑ์หนึ่งนำหน้าบ้าง มีคัณฑ์อื่นนอกจาก ๔ คัณฑ์นี้หน้าบ้าง ที่มี ย ต คัณฑ์นำหน้ามีรูปเป็น
 ยสุมิ สมเย ส่วนในอภิธรรมปิฎก นิยมใช้ ยสุมิ สมเย, ตสุมิ สมเย คู่กันอย่างนี้ตลอดทั้งปิฎก
 แม้คัมภีร์อื่นก็ใช้บ้าง และคัมภีร์ที่ใช้กันมักเป็นคัมภีร์ที่ว่าด้วยเรื่องกุศลอกุศลและจิตใจ เป็นต้นเป็นพื้น
 ที่มีแต่ ยสุมิ สมเย ไม่มี ตสุมิ สมเย ใช้นั้น ไม่ใช่ในปกรณ์ทั้งปวง ในคัมภีร์อื่นจากอภิธรรมปิฎกและ
 คัมภีร์ที่อธิบายเรื่องสภาวะธรรมชั้นสูง นิยมใช้ ยทา ตทา แทน ยสุมิ สมเย, ตสุมิ สมเย^๗ ที่มีรูปเป็น
 เตน สมเยน นี้ โดยมากมักมี ปน โข อยู่ระหว่าง เตน กับ สมเยน พระวินัยปิฎก นิยมใช้ เตน
 สมเยน ตลอดทั้งปิฎก ส่วนคัมภีร์สาวกนิพพานเป็นสำนวนที่นำมาจากพระสูตรทั้งชั้นพระไตรปิฎก
 อรรถกถา และฎีกา ได้พบลักษณะการใช้ ดังนี้

ส่วนที่มีเฉพาะ ต คัณฑ์นำหน้า มีรูปเป็น ตสุมิ สมเย เช่น

ตสุมิ สมเย สา ยฺกฺขินี กหํ ญ โข สามเณโร กจฺจิ ภิกฺขุอาหโร ลภติ โนติ อวชฺชมานา
 ตสฺส วิพฺภมิตฺตํตาย นิสินฺนภาวํ ฆตฺวา มา เหว โข เม เทวตานํ อนฺตเร ลขฺชํ อุปฺปาเทยฺย
 คจฺฉามิสฺส วิพฺภมเน อนฺตรายํ ภริสฺสามิติ อาคนฺตฺวา ตสฺส สรีเร อธิมุจฺจิตฺวา คีวํ ปรีวตเตตฺวา
 ภูมิมิยํ ปาเตสิ ฯ

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๑.

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๒.

แปลว่า ในสมัยนั้น นางยักษ์ฉินั้นใคร่ครวญอยู่ว่า สามเณรอยู่ที่ไหนหนอแล เธอได้ภิกษาอาหารหรือยังไม่ได้ ทราบว่าเธอนั่งอยู่แล้วเพราะความเป็นผู้ใคร่จะสึก จึงคิดว่า ก็เธออย่าพึงยังความละเอียดให้เกิดขึ้นแก่เราในระหว่างเทวดาทั้งหลาย เราจะไป จักกระทำอันตรายในการสึกของเธอ ดังนี้แล้ว จึงมาสิงในสรีระของสามเณรนั้น บิดคอให้ล้มลงเหนือแผ่นดิน ฯ

सानุ.

ที่มี เอก ศัพทนำหน้ามีรูปเป็น เอก สมัย ในพระสูตรตันตปิฎกนิยมใช้ เอก สมัย นี้ ตลอดทั้งปิฎก ในคัมภีร์สาวกนิพพานก็มีการใช้ลักษณะนี้ เช่น

เอก สมัย ภควา สวตถุณิวินทิตติ เขตวเน อนาถปิณฑิกสุส อาราเม ฯ

แปลว่า ในสมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จประทับอยู่ เขตพระนครสาวัตถี พระวิหารเขตวัน อารามของท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐี ฯ

สาริปุตต.

ที่มี อป ศัพทนำหน้ามีรูปเป็น อปเรน สมเยน อย่างเดียว เช่น

อถ โข อายสุมา พกุกโล อปเรน สมเยน อปาปุณฺณ อาทาย วิหารเณ วิหาริ อุปสงกมิตฺวา เอวมาห อภิภกฺกมถายสมฺนุโต อภิภกฺกมถายสมฺนุโต อชฺช เม ปรินิพฺพานํ ภวิสฺสตีติ ฯ

แปลว่า โดยสมัยต่อมา ท่านพระพักทูละ ถือลูกตาลเข้าไปยังวิหารทุก ๆ หลัง แล้วกล่าวอย่างนี้ว่า นิมนต์ท่านผู้มีอายุออกมาเถิด ๆ วันนี้จักเป็นวันปรินิพพานของเรา ฯ

พกุกล.

ที่มีศัพท์ที่เป็นกาลสัตตมมีที่ใช้เป็นอรรถอย่างเดียวกันคือ อปภาเค เช่น

อปภาเค อมฺหากํ สตุถฺริ อูปฺชฺชิตฺวา ปวตฺติตตปวฺรธมฺมจกฺเก อนุปฺพุเพน ตตฺถ ตตฺถ เวเนยฺยานํ อนุกฺคหํ กโรนฺเต เวสาลี อฺปนิสฺสาย กุฎฺฐาคารสาลา ยํ วิหรนฺเต สุทฺโธทนมหาราชฯ เสตฺถจฺจตฺตสุส เหมจฺจา อรหตฺตํ สจฺฉิกิตฺวา ปรินิพฺพายิ ฯ

แปลว่า ในกาลต่อมา ครั้นเมื่อองค์พระบรมศาสดาของเราทั้งหลายเสด็จอุบัติขึ้นแล้ว ก็ทรงประกาศธรรมจักรอันประเสริฐ ทำการอนุเคราะห์โปรดเวไนยสัตว์ทั้งหลายในที่นั้น ๆ โดยลำดับ ทรงอาศัยกรุงเวสาลี ประทับอยู่ ณ กุฎฐาคารศาลา พระเจ้าสุทโธทนมหาราชทรงทำให้แจ้งพระอรหัต แล้วเสด็จปรินิพพานภายใต้พระมหาเศวตฉัตร ฯ

มหาปชา.

ที่มีศัพท์อื่นนำหน้าโดยวิธีสมาส เช่น สายณฺหสมเย ฐมฺมาภิสมเย เป็นต้น ศัพท์ชนิดนี้ที่เป็นกาลสัตตมมี นิยมประกอบด้วยสัตตมมีวิภัตติอย่างเดียวกัน เช่น

สายณฺหสมเย ทีปฺพุปาทีเก สกฺกาธาณิ คณฺหาเปตฺวา ปรีวารฯ วิหาริ คจฺจนฺติ ฯ ภควา ปน สายณฺหสมเย สตุตฺรตฺนวจฺฉิตฺตา ปวฺรธมฺมาสเน นิสฺสินฺโน มรฺฐธมฺมํ ปวตฺเตสิ ฯ

แปลว่า ในเวลาเย็น จึงช่วยกันถือเอาสักการะมีเทียนและธูปเป็นต้น เป็นหมุกกันไปยังวิหาร ๙ ก็พระผู้มีพระภาคเจ้า ในเวลาเย็น ทรงนั่งบนธัมมาสน์อันประเสริฐอันประดับด้วยรัตนะ ๗ ทรงยังธรรมอันไพเราะให้เป็นไป ๙

มหากัจจายน.

ถีน ธมมาภิสมเย

เย พาลา วิมตี คตา

เตสั ทิฏฐิปฺปหานตถึ

อิทฺธิ ทสฺเสหิ โคตฺมี ๙

แปลว่า

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า ดูก่อนโคตมี คนพาลเหล่าใด มีความสงสัยในการตรัสธรรมของสตรีทั้งหลาย ท่านจงแสดงอิทธิฤทธิ์เพื่อละทิฏฐิของคนพาลเหล่านั้น ๙

มหาปชา.

ส่วน สมย ศัพท์ที่มีบทอื่นนำหน้า โดยมิได้สมาสกัน คือนำหน้าโดยฐานเป็นวิเสสนะ คือ ย-ต, ต, เอก และ อปร ศัพท์นำหน้าที่อธิบายมาแล้วนั้น นิยมประกอบเป็นเอกวจนะอย่างเดียว และนิยมเรียงไว้หน้าประโยค เป็นศัพท์ที่ ๑ และที่ ๒ คือศัพท์ที่ ๑ ได้แก่ บทวิเสสนะของศัพท์ที่ ๒ ได้แก่ สมย ศัพท์เอง ถ้ามีนิบาตต้นข้อความให้เรียงแทรกไว้ระหว่างวิเสสนะของ สมย ศัพท์ กับ สมย ศัพท์

ความนิยมใช้ สมย ศัพท์ในพระไตรปิฎกมีดังนี้ คือพระวินัยปิฎกนิยมเรียงเป็นรูป เตน สมเยน พ ระสุดตันตปิฎกนิยมเรียงเป็นรูป เอกั สมยั ส่วนพระอภิธรรมปิฎกนิยมเรียงเป็นรูป ยสฺมี สมเย, ตสฺมี สมเย แต่ในคัมภีร์สาวกนิพพานใช้เป็น ตสฺมี สมเย อยู่ ทั้งที่อยู่พระสุดตันตปิฎก เช่น

เถโร ตสฺมี สมเย อิทธิมา ตาปโส โหติ ๙

แปลว่า ในสมัยนั้น พระเถระเป็นดาบสผู้มีฤทธิ์ ๙

พกกุล.

ใช้ปรุณสังขยาที่ใช้ในบอกจำนวนครั้งโดยมากประกอบด้วยทุกติยาวิภัตติ เอกวจนะ เช่น

อลั อานนฺท มา เต รุจฺจิ มาตุคามสุส ตถาคตฺปฺปเวทิตะ ฐมฺมวินเย อคารสุมา อนคาริยั ปพฺพชฺชนฺติ ๙ ทุกติยมปิ โข ๙เปฯ ตติยมปิ โข อายสุมา อานนฺโท ภควนฺตึ เอตทโวจ สาธุ ภาณฺเต ลเภยฺย มาตุคาโม ตถาคตฺปฺปเวทิตะ ฐมฺมวินเย อคารสุมา อนคาริยั ปพฺพชฺชนฺติ ๙

แปลว่า แม้ครั้งที่ ๒ ท่านพระอานนท์ก็กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานพระวโรกาส ขอให้มาตุคามพึงออกบวชเป็นบรรพชิต ในธรรมวินัยที่พระตถาคตทรงประกาศแล้วเถิด ๙ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนอานนท์ อย่าเลย เธออย่าชอบใจให้มาตุคามออกบวชเป็นบรรพชิต ในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้วเลย ๙ แม้ครั้งที่ ๓ ท่านพระอานนท์ได้กราบทูล

พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานพระวโรกาส ขอให้มาตุคามพึงออกบวชเป็น
บรรพชิต ในธรรมวินัยที่พระตถาคตทรงประกาศแล้วเถิด ฯ

สุทฺธโชน.

๒.๒ ใช้ตติยวิภัตติบอกกาลด้วย สมย ศัพท์ เช่น

อท โข อายสุมา พุกุโล อปเรน สมเยน อปาปุณฺเณ อาทาย วิหาเรน วิหารี อุปสงฺกมิตฺวา
เอวมาท อภิกฺกมถายสมฺนุโต อภิกฺกมถายสมฺนุโต อชฺช เม ปรินิพฺพานํ ภวิสฺสตีติ ฯ

แปลว่า ครั้นสมัยต่อมา ท่านพระพักกฺุละ ถือลูกดาลเข้าไปยังวิหารทุก ๆ หลัง แล้วกล่าว
อย่างนี้ว่า นิมนต์ท่านผู้มีอายุออกมาเถิด ๆ วันนี้จักเป็นวันปรินิพพานของเรา ฯ

พุกุล.

ใช้สัตตมีวิภัตติบอกกาลด้วย เวลา ศัพท์ เช่น

อปฺปรี การณํ ภิกฺขจาจเวลาย ตาว สพฺพสวากา วสฺสคฺเคน คจฺจนฺติ ฯ ฌมฺมเทสนากาเล
ปน มชฺชฎฺฐจาเน อลงฺกตพฺพุทฺธาสนฺมฺหิ สุตฺตริ นิสินฺเน ทกฺขินฺหตฺถปฺสฺเส ฌมฺมเสนาปติ วามหตฺถปฺสฺเส
มหาโมคคฺคฺลลนตฺเถโร นิสีทติ ฯ

แปลว่า อีกเหตุหนึ่ง ก่อนอื่นในเวลาภิกขาจารย์ พระสาวกทั้งปวงย่อมไปตามลำดับพรรษา ฯ
ก็ในเวลาแสดงธรรม เมื่อพระบรมศาสดาประทับนั่งบนพุทธอาสน์ที่เขาคงแฉ่งไว้ตรงกลาง พระธรรม
เสนาบดีหนึ่ง ณ ข้างพระหัตถ์เบื้องขวา พระโมคคัลลนนั้น ณ ข้างพระหัตถ์เบื้องซ้าย ฯ

อญญา.

๒.๓ การใช้ เสยฺย ศัพท์ เช่น

สหสุสมฺปิ เจ คาถา

อนตฺถปทสญฺหิตา

เอกํ คาถาปทํ เสยฺโย

ยํ สุตฺวา อุปสมฺมตีติ ฯ

แปลว่า

ถ้าว่า คาถาถึงพันคาถา ที่ประกอบด้วยบทอันไม่เป็นประโยชน์ไซ้ไร
ก็ประเสริฐสู้คาถาบทเดียวไม่ได้ ที่ฟังแล้ว สงบระงับได้ ฯ

พาหิย. ๑

คำว่า เสยฺโย สำเร็จรูปมาจาก ปสฺตถ + อีย ปัจจัย แปลง ปสฺตถ เป็น ส แล้วลบสระหน้า
วิการสระ อิ เป็น เอ แล้วซ้อน ย

ในคัมภีร์อภิธาน์ปทีปิกา กล่าวว่า เสยฺย ศัพท์ หากเป็นศัพท์ปุงลิงค์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ ทัมมะ “นวโลกุตตรธรรม” และมังคละ “ความเป็นมงคล” หากเป็นไปในลิงค์ทั้ง ๓ เป็นคุณศัพท์ มีอรรถปัสตถตระ (ผู้นำสรรเสริญยิ่งกว่า) สำหรับ เสยฺย ศัพท์ในพระคาถานี้มีอรรถว่า “ปัสตถตระ”

สำหรับ เสยฺย ศัพท์ โดยมากมีรูปเป็น โอ การันต์ สามารถใช้กับลิงค์ทั้ง ๓ ได้ เพราะมีเพียงรูปเดียวเท่านั้น เช่นตัวของ เสยฺย ศัพท์ที่มีรูปเป็น โอ การันต์ที่ใช้ได้กับลิงค์ทั้ง ๓ เช่น

เสยโย อมิตโต มติยา อุเปโต ศัตรูผู้มีปัญญาประเสริฐกว่ามิตรผู้โง่เขลา

เอสาว ปุชนา เสยโย การบูชาอันแล เป็นสิ่งประเสริฐกว่า

เอกาหิ ชิวติ เสยโย การมีชีวิตอยู่เพียงวันเดียวประเสริฐกว่า

อนึ่งบางแห่งปรากฏว่า เสยฺย ศัพท์มีรูปเป็น อา การันต์ ใช้คู่กับศัพท์อิติลึงค์ เช่น อิตฺถิปี ทิ เอกจฺจียา, เสยฺยา โปส ชนาธิป แปลว่า ข้าแต่จอมแห่งนรชน สตรีบางพวก เป็นผู้ประเสริฐ ดังนั้นขอพระองค์ จงชุบเลี้ยงสตรีเหล่านั้นเถิด^๙

๒. ประโยคและสำนวนภาษา

ประโยคหรือพากยางค์ในภาษาบาลีนั้น จะยาวสั้น หรือสลับซับซ้อนกันมากเพียงใดก็ตาม ประโยคประกอบด้วยภาคสำคัญ ๒ ภาค คือ ภาคประธานและภาคกริยา ยกเว้นกริยาในภาววาจก ในแต่ละภาคอาจมีบทขยายด้วยก็ได้ คงจำแนกตามลักษณะได้เป็น ๓ ชนิด^{๑๐} คือ

๑. เอกัตถประโยค หมายถึง ประโยคความเดียว หรือ ประโยคเล็ก ๆ มีความหมายอย่างเดียวหรือมีความหมายเฉพาะอย่างหนึ่งโดยไม่มีสันธานนิบาต เชื่อมความกับประโยคอื่น ประกอบด้วยภาคประธานภาคเดียวและภาคแสดงภาคเดียว แต่เอกัตถประโยคโดยมากมักจะมีคำขยายส่วนสำคัญทั้ง ๒ นั้น อีกชั้นหนึ่ง

๒. เอกัตถประโยค หมายถึง ประโยคความรวม ได้แก่ ประโยคใหญ่ที่ประกอบด้วยประโยคความเดียวตั้งแต่สองประโยคขึ้นไป เชื่อมด้วยสันธานนิบาต ทำให้เกิดใจความอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ มีใจความคล้อยตามกัน มีใจความขัดแย้งกัน เป็นเหตุผลแก่กันและกัน เป็นวิภักดิ์คือเลือกเอาอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นปรักปบะคือบอกความคาดคะเนหรือเงื่อนไข

๓. สังกรประโยค ได้แก่ ประโยคความซ้อน ประโยคแต่ง หรือประโยคปรุงแต่งส่วนใดส่วนหนึ่งของเอกัตถประโยคซ้อนขึ้นอีกชั้นหนึ่ง ทำหน้าที่ขยายความ ที่ประกอบด้วยประโยคความเดียวเป็นประโยคหลัก (मुख्यประโยค) และมีประโยคย่อย (อนุประโยค) หนึ่งประโยคหรือมากกว่าแทรกเข้ามา

^๙พระธรรมโมลี, งานวิจัยการศึกษาเชิงวิเคราะห์พระคาถาธรรมบท เล่ม ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย บาฬีพุทธโฆส, ๒๕๔๖), ๖๕๖-๖๕๘.

^{๑๐}เชวง สมสาร และ ประสาร ทองภักดี, วิถีแปลไทยเป็นมคธ วิธีแต่งฉันท, พิมพ์ครั้งที่ ๘ (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๙.

เป็นส่วนใดส่วนหนึ่งของประโยคหลัก (मुख्यประโยค) ในฐานะขยายประธานบ้าง ขยายกรรมบ้าง ขยายกิจริยาบ้าง เป็นอุปมาบ้าง

ประโยคภาษาบาลีดังกล่าวข้างต้นเป็นประโยคหลักหรือโครงสร้างสำคัญที่ในแต่ละประโยค จะต้องจัดเข้าประโยคข้างต้นเสมอ ดังนั้นผู้วิจัยจะกล่าวเฉพาะเฉพาะประโยคแบบที่เด่น ๆ ที่มีอยู่ใน คัมภีร์พระพุทธศาสนาทั่ว ๆ ไป กับที่ปรากฏในคัมภีร์สาวกนิพพาน ดังต่อไปนี้

๓.๑ ประโยคเริ่มเรื่องท้องนิทาน

ประโยคชนิดนี้มีลักษณะการเรียงมีรูปอย่างเดียวกับตลอดคัมภีร์ปทัฏฐกถา คือ เรียงคาถาที่ ทรงตรัสแต่โดยย่อ ซึ่งเป็นเลขในไว้เป็นอันดับแรก เรียงบทอวุดตกัมมคือ อิมิ ธมฺมเทสนิ ที่เข้ากับ กิริยาคุมพากย์เป็นอันดับที่ ๒ เรียงบทประธาน คือ สตุถา เป็นอันดับที่ ๓ เรียงบทวิสยาธาร ที่เข้ากับ บทอัพพันตกริยาและอัพพันตกริยา คือ วิหรนุโต เป็นอันดับที่ ๔ เรียงบทอวุดตกัมมที่เข้ากับ สมานกาลกริยาและ อารพุก ซึ่งเป็นสมานกาลกริยาเป็นอันดับที่ ๕ เรียงกิริยาคุมพากย์เป็นอันดับ สุดท้าย^๑ มีโครงสร้างดังนี้ "... อิติ อิมิ ธมฺมเทสนิ สตุถา ... วิหรนุโต...อารพุก กเถสิ ฯ เช่น

โย ทถุเทนาคิ อิมิ ธมฺมเทสนิ สตุถา เวพฺพเน วิหรนุโต มหาโมคฺคฺคฺลลนเถรี อารพุก กเถสิ ฯ

แปลว่า พระบรมศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ในพระเวฬุวัน ทรงปรารภพระมหาโมคคัลลนเถระ ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า โย ทถุเทน อทถุเทสุ เป็นต้น ฯ

มหาโมค.

๓.๒ ประโยคปจฉาวิสัยชา

ในประโยคที่ข้อความในเลขในเป็นคำถาม แต่เป็นคำถามมีถามมาลย ๆ โดยไม่ปรากฏว่า ใครถาม ใครจะกล่าวแก้ แต่ก็ก็เป็นความที่มีประโยชน์ยิ่งด้วยอาจทำความเข้าใจได้เด่นชัด แก่ความสงสัยอัน แฝงอยู่ให้กระจ่างขึ้น ด้วยการเปรียบเทียบ หรือชักเรื่องราวมาชี้แจงให้ปรากฏเช่นนี้ โดยตั้งคำถามมา ว่า ปุจฉา คือการถาม ฝ่ายแก้หรือฝ่ายเฉลยก็ใส่ วิสฺซุชฺชนิ การแก้ หรือ การวิสัยชา เข้ามา เช่น

กถํ อัจฉริยฺพชฺชฌายา ธมฺเมน สหฺทฺธิวิหริกํ รุกฺเขยฺยํ สีเลสุ อฺปชฺชฌายา สหฺทฺธิวิหริกํ ปตฺติจฺจาเปติ ปุณฺณํ สิฏฺฐาเปติ กมฺมฏฺฐานํ อัจฉริยฺติ ปาเปหิ นินฺวาเรติ ฯ อฺปชฺชฌายโย สหฺทฺธิวิหริกํ อสิฏฺฐิ ธมฺมวินยํ สิฏฺฐาเปติ สหฺทฺธิวิหริกํ ธมฺมํ คมฺภีรุตถํ อทกฺขํ อตฺตนา ทกฺขาเปติ อทกฺขํ นิพฺพานํ สหฺทฺธิวิหริกํ ทกฺขาเปติ ปุตฺตํ วิย สพฺพปฺปกาเรหิ สีสุสฺสํ รุกฺเขยฺยํ อโห อฺปชฺชฌายโย สีสุสฺสานํ พหุปกาโร ตํ สีสุสฺสํ ธมฺมรทฺธิ นาม ฯ

แปลว่า ถามว่า อาจารย์และอุปัชฌาย์พึงรักษาสหฺทฺธิวิหริกด้วยธรรมอย่างไร วิสัยชาว่า พระอุปัชฌาย์ให้สหฺทฺธิวิหริกตั้งอยู่ในศีล ให้ศึกษาบุญ บอกรักมัจจุฐาน ห้ามจากบาป ฯ พระอุปัชฌาย์ยอมให้สหฺทฺธิวิหริก ศึกษาพระธรรมวินัยที่ยังไม่ศึกษา ยังศิษย์ให้เห็นธรรม อรรถที่ลึกซึ้งที่ยังไม่เห็นด้วย

^๑ บุญมี พิมพ์โพธิ์, หลักการแต่งภาษาบาลี, หน้า ๓๙๐.

ตน ให้สัตถิวชิหาริกเห็นพระนิพพานที่ยังไม่เห็น รักษาสัตถิวชิหาริกด้วยประการต่าง ๆ ให้เป็นเหมือน บุตร โอ อุปัชฌาย์มีอุปการะมากแก่เหล่าศิษย์ ชื่อว่าเป็นอันรักษาศิษย์ด้วยธรรม

มหากัจจายน.

๓.๓ ประโยค เสวยยถิทำ

เสวยยถิทำ เป็นนิบาตบอกคำถาม แปลว่า อย่างไรนี่ เป็นไฉน อย่างไรบ้าง เช่น
 ดสฺมี สุกุโธทนมหาราชเช ปรินิพพุเต พุทฺธฌณฺดาตกา จรฺกฺขจฺจานิ สํกฺขุภีสุ ฯ เสวยยถิทำ ฯ
 กปิลํ เทวทหนฺจ โกลิยํ สกฺกาโร ตถา
 สุปฺปวาสิณฺจ เวรณฺจ จรฺกฺขจฺจา พุทฺธฌณฺดาตกาติ ฯ

แปลว่า ครั้นเมื่อพระเจ้าสุกัโธทนมหาราชปรินิพพานแล้ว ครั้งนั้น พระญาติของพระบรม ศาสดาทั้ง ๖ พระนคร คือ

กรุงกบิลพัสดุ์ เมืองเทวทหนคร เมืองโกลิยนคร เมืองสักกรนคร
 เมืองสุปวาสนนคร เมืองเวรนคร ก็สะเทือนไหวแล้ว ฯ

สุกัโธทน.

๓.๔ ประโยค ยถาห

ประโยค ยถาห เท่ากับประโยคว่า ก็ อาห ส่วน ยถา เท่ากับ ก็ แปลว่า อย่างไร ให้เติม เอมมาห หรือ เอมมาห เข้ามาใส่แล้วแต่กรณี เช่น

โย หิ ฌมฺมํ ปสฺสตี โส ภควนฺตํ ปสฺสตี นาม ฯ ยถาห โย โข วกฺกฺลึ ฌมฺมํ ปสฺสตี
 โส มํ ปสฺสตีติอาทึ ฯ

แปลว่า จริงอยู่ ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า เหมือนที่ตรัสไว้ว่า ดูก่อน วักกสิ ผู้ใดแลเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นตถาคตเป็นต้น ฯ

มหาปชา.

๓.๕ ประโยคกเถตุกัมยตาปจฺจจา

ประโยคกเถตุกัมยตาปจฺจจา หรือสำนวนในการถาม-ตอบ ในการถามนิยมใช้ อิติ ศัพท์ทำย ประโยค ส่วนในการตอบจะไม่นิยมใช้ อิติ ศัพท์ประโยค เช่น

คำว่า เสวยยถิทำ รูปสัททิกแก้วว่า เสวยยถิทำ ตํ กตมนฺติ อตุเถปิ บทว่า เสวยยถิทำ เป็นไปในอรรถว่า ตํ กตมํ คือแยกเป็น เสวยยถา อิทํ, เสวยยถา คือ กตมํ, อิทํ คือ ตํ แปลว่า สิ่งนั้น เป็นอย่างไร หรือ เป็นไฉน และเป็นได้ ๓ ลิงค์ ๒ วจนะ คือ ปุ.โส กตโม, อิต.สา กตมา, ตา กตมา, นปุ. ตํ กตมํ, ตานิ กตมานิ เป็นได้ทุกวจนะ แต่คงรูป เป็น เสวยยถิทำ อย่างเดียว.

เอตตํ กาลํ กตฺถ วิหาสีติ ฯ ฉทุทฺตทวเน มนฺทากินีโปกฺขรณียา ตีเร ปุจฺเจกพุทฺธานิ
วสนฺภูจฺจาเน ฯ

แปลว่า ถ้ามว่า อยู่ในที่ไหนใช้เวลาเท่านี้ ฯ ตอบว่า อยู่ในสถานที่อยู่แห่งพระปัจเจกพุทธเจ้า
ทั้งหลาย ไกลัสมันนทากินีโปกฺขรณีย ในถิ่นข้างตระกูลฉันทันต์ ฯ

อภฺญา.

๓.๖ ประโยคพระพุทฺธเจ้าตรัสถามถึงเรื่องที่พระภิกษุหนึ่งประชุมสนทนากัน

ครั้งพุทธกาลเมื่อมีเรื่องอะไรเกิดขึ้น พวกภิกษุก็มักนั่งประชุมสนทนาวิพากษ์วิจารณ์กันในโรง
ธรรมสภา พระศาสดาก็เสด็จมาซักถาม ตอบข้อสงสัยให้กับภิกษุให้เห็นโทษและคุณ ตลอดจนที่มา
ของเรื่องนั้น ๆ ให้ฟัง จึงมีประโยคประชุมกัน^{๑๐} คือ ภิกฺขุ ฐมฺมสภายํ กถํ สมฺภูจฺจาเปสฺสุ ซึ่งประโยค
ตรัสถามและประโยคตอบจะสลับกัน ดังนี้

ประโยคตรัสถามคือ สตุถา อาคนฺตฺวา กาย นฺตุถ ภิกฺขเว เอตฺรหิ กถาย สนฺนิสิณฺหาติ ปุจฺฉิตฺวา
ประโยคทูลตอบคือ อิมาย นามาทิ วุตฺเต....

ประโยคตรัสถามต่ออีก คือ กิ กเถถาติ ปุจฺฉิตฺวา...

ประโยคทูลตอบ คือ อิทนฺนาม ภนฺเตติ วุตฺเต...

พระดำรัสที่ทรงซักถามก็ดี คำที่พวกภิกษุเหล่านั้นกราบทูลก็ดี ในภาษาบาลีท่านวางไว้เป็น
รูปเดียวและติดต่อกัน ดังนี้ “สตุถา อาคนฺตฺวา กาย นฺตุถ ภิกฺขเว เอตฺรหิ กถาย สนฺนิสิณฺหาติ
ปุจฺฉิตฺวา อิมาย นามาทิ วุตฺเต ...” และไม่มีผิดจากนี้แม้แต่ศัพท์เดียว เช่น

ภิกฺขุ ฐมฺมสภายํ กถํ สมฺภูจฺจาเปสฺสุ ปสฺสเถวโส มหาโมคคฺคฺลลานเถโร อตฺตโน อนนฺรูปํ
มรณํ ปตฺโตติ ฯ สตุถา อาคนฺตฺวา กาย นฺตุถ ภิกฺขเว เอตฺรหิ กถาย สนฺนิสิณฺหาติ ปุจฺฉิตฺวา
อิมาย นามาทิ วุตฺเต น ภิกฺขเว มหาโมคคฺคฺลลานเนน อิทาเนว อิมสฺส อตฺตภาวสฺส อนนฺรูปํ มรณํ
ปตฺตํ ปุพฺเพ ปน เตน กตฺสฺส กมฺมสฺส อนนฺรูปเมว มรณํ ปตฺตนฺติ วตฺวา กิ ปนฺ ภนฺเต ปุพฺพกมฺมนฺติ
ปุญฺโจ วิตฺถาเรตฺวา กเถสิ ฯ

แปลว่า ภิกษุทั้งหลายสนทนากันในโรงธรรมว่า ผู้มีอายุทั้งหลาย พวกท่านจงดูเองเถิด พระ
มหาโมคคัลลานะ เถระ มรณภาพไม่สมควรแก่ตน ฯ พระบรมศาสดาเสด็จมา แล้วตรัสถามว่า ภิกษุ
ทั้งหลาย บัดนี้ พวกเขานั่งประชุมกันด้วยกถาอะไรหนอ เมื่อภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า ด้วยกถาข้อนี้
พระเจ้าข้า ดังนี้แล้วตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย โมคคัลลานะมรณภาพไม่สมควรแก่อัตภาพนี้เท่านั้น แต่
เธอถึงมรณภาพสมควรแก่กรรมที่เธอทำไว้ในกาลก่อน อันภิกษุทั้งหลายทูลถามว่า ก็บุรพกรรม
ของท่านเป็นอย่างไร พระเจ้าข้า ได้ตรัสอดีตนิทานอย่างพิสดาร

มหาโมค.

สำหรับ ภิกฺขุ ฐมฺมสภายํ กถํ สมฺภูจฺจาเปสฺสุ ก็เป็นประโยคตายตัวเช่นเดียวกัน ต่างแต่
ประโยคนี้ในที่บางแห่งมีบทกาลสัตตมมี เรียงไว้ต้นประโยคมีรูปเป็น ปุนทิวเส ภิกฺขุ ฐมฺมสภายํ กถํ

^{๑๐} บุญมี พิมพ์โพธิ์, หลักการแต่งภาษาบาลี, หน้า ๓๙๔.

สมุฏจาเปสฺ บ้าง มีรูปเป็น เอกทิวส์ ภิภุช ฐมฺมสภายํ กถํ สมุฏจาเปสฺ บ้าง มีรูปเป็น อปเรน สมเยน ภิภุช ฐมฺมสภายํ กถํ สมุฏจาเปสฺ บ้าง^๓

๓.๗ ประโยคสืบอนุสนธิแสดงธรรม

ก่อนจะตรัสคาถาที่สำคัญเพื่อทำเนื้อความในที่นั้นให้สละสลวยน่าฟังยิ่งขึ้น ท่านมักเรียงรูป อนุสนธิธรรมเทศนามีรูปเป็นแบบเดียวกัน ถ้าเป็นคาถาเดี่ยวใช้ อิมํ คาถมาห ถ้าเป็นสองคาถาใช้ อิมมา คาถา อภาสิ ส่วนอาการที่ทรงสืบต่ออนุสนธิแสดงธรรมนี้ บางแห่งท่านชักอุปมามาเปรียบด้วย แต่บางแห่งขาด อนุสนธิ ขมฺเฏตฺวา ไปก็มี ส่วนที่ท่านไม่ต้องการความสละสลวยนั้นมีรูปเป็น อิติ วตฺวา อิมํ คาถมาห หรือ อิติ วตฺวา อิมมา คาถา อภาสิ ก็มี เช่น

สตุถา ตสฺส ปุพฺพกมฺมํ กเถตฺวา อปฺปทฺตุจฺจสฺส หิ ปทฺตุสฺสนฺโต ทสฺสทฺติ การณฺเห อณฺยพฺยสฺนํ ปาปฺนฺนาติเยวาทิ วตฺวา อนุสนฺธิ ขมฺเฏตฺวา ฐมฺมํ เทเสฺนโต อิมํ คาถมาห

แปลว่า พระบรมศาสดา ครั้นตรัสบุรพกรรมนี้ของพระมหาโมคคัลลานะนั้น แล้วจึงตรัสว่า ... ด้วยว่าบุคคลผู้ประทุษร้ายต่อบุคคลผู้ไม่ประทุษร้าย ย่อมถึงความพินาศฉิบหายด้วยเหตุ ๑๐ ประการ เป็นแท้ ดังนี้แล้ว เมื่อจะทรงสืบอนุสนธิแสดงธรรม จึงได้ทรงภาษิตพระคาถาเหล่านี้ว่า

มหาโมค.

๓.๘ ประโยคตั้งเอตทัคคะ

ลักษณะประโยคชนิดนี้ นิยมเรียงเป็นแบบเดียวกัน มีแปลกกันบ้างก็ตรงที่ต้องเปลี่ยนแปลง ชื่อและตำแหน่งให้ถูกต้องตรงกันกับผู้เป็นเจ้าของชื่อ คือเป็นฆราวาสหรือบรรพชิต และตำแหน่งที่ได้รับแต่งตั้งจากพระผู้มีพระภาคเจ้า เช่น

ภควา เอตทโวจ เอตทคฺคํ ภิภุชเว มม สาวกานํ ภิภุชฺชนํ ชิปปาภิณฺเณณ ยทฺทิตํ พาหิโย ทารุจฺฉิโยติ อิทมโวจ ฯ

แปลว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสคำนี้ว่า ดูก่อนพาหิยะ บรรดาภิกษุทั้งหลายผู้เป็นพระสาวกของเรา ผู้เป็นชิปปาภิณเณญาคือพระพาหิยะทารุจิชะ ฯ

พาหิย.

๓.๙ ประโยคไต่ถามสุขทุกข์

ประโยคไต่ถามเรื่องสุขทุกข์ ในภาษาบาลี มีธรรมเนียมถามสุขทุกข์ แปลกจากภาษาไทย เล็กน้อย คือ ภาษาบาลีถามว่าพอนใดได้ใหม่ พอให้เป็นไปได้ใหม่ (พออยู่ได้ใหม่) ถ้าเป็นการไต่ถาม

^๓เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๙๕.

ยทฺทิตํ ตตฺตบพเป็น ย-อิทํ นี้ใด มีคติเช่น เสยฺยถิทํ ใช้เป็นวิเสสนะของบทนามทุกลึงค์ ทุกวจนะ หรือลึงค วิปลาสกั้ได้.

ระหว่างพระสงฆ์ด้วยกันจะใช้ ขมณีย์ หรือ ยาปณีย์" (ขรวาสนิยมใช้ กจจิ โภ กุสล) เช่น

เอวณจ ปน ภควา ... ราชานํ ทิสฺวา ฌมฺมสํเวคํ อุปฺปาเทตฺวา ราชานํ เอตทโวจ กจจิ ยาปณีย์ กจจิ ทุกฺขา เวทนา ปตฺติกฺกมนฺติ โน อภิกฺกมนฺตีติ ๕ อถ ราชา ภควโต วจนํ สุตฺวา อสฺสุปฺนุณฺเณหิ เนตฺเตหิ สุกฺกกณฺโจ ภควนฺตเมตทโวจ น เม ภนฺเต ขมณีย์ น ยาปณีย์ พาพฺหา เม ทุกฺขา เวทนา อภิกฺกมนฺติ โน ปตฺติกฺกมนฺตีติ ๕

แปลว่า ก็แล ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า...เห็นพระราชารู้ทรงผอมยั้ง ยังฉมมสังเวชให้เกิดขึ้นแล้ว จึงตรัสค้ำน้กะพระราชารู้ว่า ยนต์อันมีจักร ๔ ทวาร ๙ พอเป็นไปได้อะหรือ ทุกขเวทนา ย่อมก้าวล่วง หรือว่าไม่ก้าวล่วงละหรือ ๕ พระราชา ครั้นทรงสดับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ทรงมีพระเนตรทั้ง ๒ เต็มไปด้วยพระอัสนุชล จึงตรัสค้ำน้กะพระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าแต่พระลูกเจ้าผู้เจริญ ยนต์อันมีจักร ๔ ทวาร ๙ อันข้าพระองค์ไม่พอด ไม่พอนทนได้ ทุกขเวทนาอันแรงกล้าย่อมก้าวล่วงข้า พระองค์ ไม่มีที่จะก้าวกลับ ๕

สุทโธทน.

๓.๑๐ ประโยคเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า

ประโยคเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า เรียงได้ ๒ อย่าง คือ เรียงอย่างธรรมดาและเรียงอย่างพิเศษ ซึ่งการเรียงอย่างพิเศษตรงกับสำนวนไทยว่า "เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับแล้ว ถวายบังคมแล้ว ยืนอยู่ ณ ส่วนข้างหนึ่ง" มีโครงสร้างประโยคว่า เยน ภควา เตนฺอุปฺสงฺกมฺมิ อุปฺสงฺกมิตฺวา เช่น

เอกํ สมฺมํ ภควา ราชคฺเห วิหฺรติ เวพฺพวนํ กลนฺทกฺกนิวาเปฯ อถ โข อายสฺมา อณฺญาโกณฺฑญฺโฆ สฺจิริสฺเสว เยน ภควา เตนฺอุปฺสงฺกมฺมิ อุปฺสงฺกมิตฺวา ภควโต ปาเทสฺสุ สิริสา นิปตฺติตฺวา ภควโต ปาทานิ มฺขเนน จ ปริจฺจุมฺพติ ปาณินิ จ ปริสมฺพาทติ นามณฺจ สาเวติ โภณฺฑญฺโฆหํ ภควา โภณฺฑญฺโฆหํ สุกฺคาคติ

แปลว่า ในสมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวัน อันเป็นที่พระราชทานเหยื่อแก่กระแต เขตพระนครราชคฤห์ ๕ ครั้งนั้นแล ท่านพระอัญญาโกณฑัญญะได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ต่อกาลนานนักทีเดียว ครั้นแล้วได้หมอบลงแทบพระบาททั้ง ๒ ของพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยเศียรเกล้า แล้วเอปากจูบพระบาททั้ง ๒ ของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วเอมือทั้ง ๒ นวดพื้นและประกาศชื่อว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ชื่อว่าโกณฑัญญะ ข้าแต่องค์พระสุคตเจ้า ข้าพระองค์ชื่อว่าโกณฑัญญะ ๕

อณฺญา.

"บุญมี พิมพ์โพธิ์ ตั้งข้อสังเกตว่า "ประโยคที่ถามถึงสุขทุกข์ของผู้ที่ตนพูดด้วย ไม่นิยมเรียงบทอนนิกิตกัตตาไว้ด้วย ส่วนที่ถามถึงสุขทุกข์ของอีกผู้หนึ่ง ซึ่งมีใช้ผู้ที่ตนพูดด้วย ต้องเรียงอนนิกิตกัตตาไว้ด้วย และบทอนนิกิตกัตตานั้น ต้องประกอบด้วยฉฐวิริวักตติเสมอ ส่วนคำตอบจะเป็นคำตอบเรื่องสุขทุกข์ของผู้ตอบเองก็ตาม หรือตอบเรื่องสุขทุกข์ของผู้อื่น ที่ผู้ถามได้ถามถึงก็ตาม ไม่ต้องเรียงบทอนนิกิตกัตตาไว้ด้วย ลักษณะการประกอบ ขม ธาตุ นิยมประกอบด้วย อนนีย ปัจจัย เป็นประโยคแรกเสมอทั้งคำถามและคำตอบ."

มีการเรียงกริยาคุณพากย์ในประโยคเข้าเฝ้าพระภาคเจ้า ปกติกริยาคุณพากย์ในประโยคที่ ๒ จะเป็นอดีตกาล แต่มีการใช้เป็นอนาคตกาลก็มี เช่น

อดติ โข อิหํ อวฺโส จุนฺท กถาปภตํ ภควนฺตํ ทสฺสนาย อายามา วฺโส จุนฺท เยน ภควา เตนฺปสงฺกมฺมิตฺตํ อุปฺสงฺกมิตฺวา ภควโต เอตมตฺถํ อโรเจสฺสามาติ ฯ

แปลว่า ท่านพระอานนท์กล่าวว่า ดูก่อนอาวุโส จุนทะ นี่เป็นมูลเรื่องที่จะเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า มีอยู่ มาไปกันเถิด เราจักเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับแล้ว กราบทูลเนื้อความนั้นแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า ฯ

สารีปุตฺต.

มีประโยคเข้าไปหาที่มีแนวโครงสร้างคล้าย ๆ กันนี้ก็มี เช่น

อถ โข จุนฺโท สมณฺฑุเทโส อายสฺมโต สารีปุตฺตสฺส ปตฺตจิวรมาทาย เยน สวตฺถิ เชตวันฺ อนาถปิณฑิกสฺส อาราโม เยนายสฺมา อานนฺโท เตนฺปสงฺกมฺมิ อุปฺสงฺกมิตฺวา อายสฺมนฺตํ อานนฺทํ อภิวาเทตฺวา เอกมฺนฺตํ นินฺสีทิ ฯ

แปลว่า ครั้งนั้นแล สามเณรจุนทะถือเอาบาตรและจีวรของท่านพระสารีบุตร เข้าไปหาพระอานนท์ยังพระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี นมัสการท่านพระอานนท์แล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ฯ

สารีปุตฺต.

เอวญฺจ ปน ภควา เต ภิกฺขุ ปเวเทตฺวา ปญฺจสตภิกฺขุหิ สทฺฐิํ พุทฺธานุภาเว อากาสํ อปฺภูกคฺคฺนตฺวา เยน กปิลลวตฺถนฺครํ เตน คนฺตฺวา ปาสาทํ อภิรฺยุหิตฺวา ฯ

แปลว่า ก็แล ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าประกาศให้ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นให้ทราบแล้วอย่างนี้ ก็เหาะขึ้นไปแล้วสู่อากาศพร้อมด้วยภิกษุ ๕๐๐ รูป เสด็จไปทางเมืองกบิลพัสดุ์ ขึ้นไปแล้วสู่วปราสาท ฯ

สุทฺโธทน.

อถ โข มหาปชาปติ โคตมิ เกเส เจทาเปตฺวา กาสายานิ วตฺถานิ อจฺฉาเทตฺวา สมฺพหุลาหิ สาเกยาคิ สทฺฐิํ เยน เวสาลี เตน ปกกามิ อนุปฺพุเพน เยน เวสาลี มหาวนํ กฺุฎาการสาลา เตนฺปสงฺกมฺมิ ฯ

แปลว่า ครั้งนั้นแล พระนางมหาปชาบดีโคตมีทรงปลงพระเกศาแล้ว ทรงครองผ้ากาสาวพัสดุ์ เสด็จไปทางพระนครเวสาลี พร้อมกับเจ้าหญิงศากิยะหลายพระองค์แล้ว เสด็จเข้าไปยังกุฎาคารศาลา ปามหาวน ใกล้พระนครเวสาลีโดยลำดับ ฯ

สุทฺโธทน.

แม้เข้าไปยังสถานที่ ท่านก็เรียงภาษาบาลีเป็นรูปพิเศษ โดยใช้ ตทวสริ ซึ่งวิธีการเรียงตามวิธีพิเศษนี้ที่เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า หรือเข้าหาบุคคล นิยมใช้ อุป+สั +กม +อิ มีปริโยสานกาลกริยา ส่วนที่เข้าสู่สถานที่นิยมใช้ อว + สร + อิ ไม่มีปริโยสานกาลกริยา เช่น:

อด โข อายสุมา ปุณฺโณ ภควโต ภาสิตํ อภินนฺทิตฺวา อนุโมทิตฺวา อุกฺกุจฺยาสนา ภควนฺตํ
อภิวาทิตฺวา ปทกฺขิณํ กตฺวา เสนาสนํ สํสาเมตฺวา ปตฺตจิวรมาทาย เยน สุนาปรนฺโต ชนปโท
เตน จาริกํ ปกฺกามิ ฯ อนุปุพฺพเพน จาริกญฺจรมานเณ เณ สุนาปรนฺโต ชนปโท ตทวสฺริ ฯ

แปลว่า ครั้งนั้นแล ท่านพระปุณณะยินดีอนุโมทนาพระภิกษุของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ลุก
จากอาสนะถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคเจ้าทำประทักษิณ แล้วเก็บเสนาสนะ ถือบาตรและจีวร
เดินทางจาริกไปยังที่ตั้งสุนาปรันตชนบท ฯ เมื่อจาริกไปโดยลำดับ ได้ถึงสุนาปรันตชนบทแล้ว ฯ

ปุณฺณ.

อด โข ภควา กปิลวตฺตสุมี ยถาภิรนฺตํ วิหริตฺวา เยน เวสาลี เตน จาริกํ ปกฺกามิ อนุปุพฺพเพน
จาริกํ จรมานเณ เณ เวสาลี ตทวสฺริ ฯ

แปลว่า ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปประทับอยู่ในกรุงกบิลพัสดุ์ ตามพระประสงค์
แล้วเสด็จจาริกไปทางพระนครเวสาลี เมื่อเสด็จจาริกไปโดยลำดับ เสด็จไปถึงพระนครเวสาลี ฯ

มหาปชา.

๓.๑๑ ประโยคเปยยาล

ประโยคเปยยาล หมายความว่า ประโยคที่ท่านย่อหรือ ฯลฯ ไว้เป็นชื่อของประโยคที่ท่าน
ฯเปฯ หรือ ฯลฯ บทที่ซ้ำ ๆ กัน คงวางไว้แต่ตอนบทหน้าและตอนหลัง ส่วนตอนกลางตัดออกแล้วใช้
เครื่องหมาย ฯเปฯ บ้าง วางไว้แทนตามควร ถึงแม้ในประโยคที่ท่านมิได้วางเครื่องหมายเช่นนั้นไว้ แต่
ตามสำนวนหรือรูปความส่อให้รู้ว่ามีเปยยาล ก็เป็นประโยคเปยยาลเหมือนกัน ในการแปลประโยค
เช่นนี้ต้องใส่ความที่ท่านเปยยาลไว้นั้นเข้ามาให้เต็มที เช่น

อลํ อานนฺท มา เต รุจฺจิ มาตุคามสุส ตถาคตฺปเวทิตเต ฆมฺมวินเย อคารสุมา อนคาริยํ
ปพฺพชฺชุนฺติ ฯ ทฺติยมฺปิ โข ฯเปฯ ตฺติยมฺปิ โข อายสุมา อานนฺโท ภควนฺตํ เอตทโวจ สาธุ ภาเน
ลเภยฺย มาตุคาโม ตถาคตฺปเวทิตเต ฆมฺมวินเย อคารสุมา อนคาริยํ ปพฺพชฺชุนฺติ ฯ

แปลว่า แม้ครั้งที่ ๒ ท่านพระอานนท์ก็กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
ขอประทานพระวโรกาส ขอให้มาตุคามพึงออกบวชเป็นบรรพชิต ในธรรมวินัยที่พระตถาคตทรง
ประกาศแล้วเถิด ฯ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนอานนท์ อย่าเลย เชออย่าขอบใจให้มาตุคามออก
บวชเป็นบรรพชิต ในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้วเลย ฯ แม้ครั้งที่ ๓ ท่านพระอานนท์ได้กราบทูล
พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานพระวโรกาส ขอให้มาตุคามพึงออกบวชเป็น
บรรพชิต ในธรรมวินัยที่พระตถาคตทรงประกาศแล้วเถิด ฯ

สุทฺโธทน.

๓.๑๒ ประโยคเกี่ยวกับความคิด

ประโยคเกี่ยวกับความคิดหรือการดำริ จะวางอยู่ตำแหน่งแรกของประโยคแรกอย่างชัดเจน ด้วยสำนวนว่า อถสฺส เอตทโหสิ หรือ เอวํ กิรฺสฺส อโหสิ ก็มี ซึ่งจะมีใช้อยู่ทั่ว ๆ ไป เช่น

เอวํ กิรฺสฺส อโหสิ อิมสฺส มํ ทิฏฺฐกาลโต ปฏฺฐาย สกลสรีรํ นินฺนตฺรํ ปิตฺติยา อชฺโฆตฺถกตฺโต
โหติ พลวปฺปิตฺติเวโค ฌมฺมํ สุตฺวาปิ น สกฺขิสฺสติ ปฏฺวิวิชฺฌิตฺตํ มชฺฌตฺตฺตฺเพกฺขา ตาว ติฏฺฐจฺจฺ อเอกรตฺ
เตเนว วิสโยชนสฺสติกํ มคฺคํ อากตฺตฺตา ทรโถปิสฺส พลวา โสปี ตาว ปฏฺธิปฺปสฺสมภฺตฺติ ๕

แปลว่า ได้ยินว่าความคิดอย่างนี้ได้มีแล้วแก่ท่านพระพาหิยะนั้นว่า จำเดิมแต่กาลที่พาหิยะนี้ เห็นเราแล้ว สรีระทั้งสิ้นเป็นอันปิดทวมทับ แล้วจนหาระหว่างไม่ได้ ความเร็วแห่งปิดอันมีกำลัง ก็จักไม่อาจเพื่ออันแทงเฉพาเพราะฟังธรรม มัชฌตฺตฺตฺเพกฺขาจงดำรงไว้ก่อน เพราะการเดินทางตลอด ๒๐ โยชนโดยราตรีเดียวกันนั้นเทียว แม้ความเร่าร้อนของเธอนั้นก็มีกำลัง ความเร่านั้นจงระงับไปก่อนเถิด ๕
พาหิย.

๓.๑๓ ประโยคสำนวนโครงสร้างพระสูตร

โครงสร้างของพระสูตรจะมีองค์ประกอบคือ คำขึ้นต้นหรือข้อความเบื้องต้น (นิทานวจนะ) ได้แก่ ข้อความที่ท่านพระอานนท์กล่าวว่า “เอวมฺเม สุตํ” เป็นต้น ไปจนจบข้อความที่บอกถึงความ เป็นมาของพระสูตรนั้น ๆ เป็นรูปประโยคที่ขึ้นต้นด้วยประโยคกัมมวจากด้วยสำนวนที่ว่า “เอวมฺเม สุตํ” โดยประโยคแรกใช้ สุตํ เป็นกริยาคุมพากย์ ประโยคที่ ๒ ใช้ วิหฺรติ เป็นกริยาคุมพากย์ตามลำดับ

คำขึ้นต้นของพระสูตรมีโครงสร้าง “เอวมฺเม สุตํ ๕ เอกํ สมยํ ภควา ... วิหฺรติ ...” ดัง ข้อความต่อไปนี้

เอวมฺเม สุตํ ๕ เอกํ สมยํ ภควา สาวตฺถิยํ วิหฺรติ เขตวเน อนาถปิณฺฑิกสฺส อารามे ๕
แปลว่า อันข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้วอย่างนี้ ในสมัยหนึ่งสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเสด็จ
ประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถปิณฺฑิกเศรษฐี เขตเมืองสาวัตถี ๕

ปฺถณ.

คำลงท้ายหรือข้อสรุป (นิคมวจนะ) ได้แก่ ข้อความที่ต่อจากเนื้อหาพระสูตร เช่นข้อความที่ ขึ้นต้นว่า “อิทมฺโวจ ภควา” เช่น

อิทมฺโวจ ภควา อตฺตมฺนา เต ภิกฺขุ ภควโต ภาสิตํ อภินนฺทฺนติ ๕
แปลว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นต่างชื่นชมยินดีพระภาษิต
ของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล ๕

ปฺถณ.

อิทมฺโวจ ภควา อตฺตมฺโน จายสฺมา อานนฺโท ภควโต ภาสิตํ อภินนฺทฺติ ๕
แปลว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสพระดำรัสนี้แล้ว ท่านพระอานนท์ก็เป็นผู้พอใจ ย่อม
บันเทิงภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า ๕

สารีปฺตฺต.

สำหรับโครงสร้างพระสูตรมีองค์ประกอบครบทั้ง ๓ ประการ คืองามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง และงามในที่สุด ดังเช่นพระสิริมังคลาจารย์ผู้รจนาคัมภีร์มังคลัตถปิฎกกล่าวว่า มงคลสูตรเป็นตัวอย่างของพระสูตรที่มีความงามครบทั้ง ๓ อย่างดังกล่าว"

๓.๑๔ ประโยคละข้อความ

ประโยคละข้อความ เป็นประโยคที่มีข้อความซ้ำกับประโยคต้น ประโยคชนิดนี้นิยมตัดศัพท์ที่ซ้ำกันออกในประโยคหลังเหลือไว้เฉพาะศัพท์ที่ไม่ซ้ำกันเท่านั้น อันเป็นการย่อหรือละข้อความไว้ในฐานะที่เข้าใจกัน

ในคัมภีร์สาวกนิพพานได้พบประโยคที่ที่แทนด้วยข้อความที่ละไว้ในฐานะที่เข้าใจ เช่น ในประโยคแรกกล่าวถึงชายสองพี่น้อง ที่บางวันพี่ชายนำเกวียนไปบรรทุกสินค้ามา พอขึ้นประโยคใหม่ผู้แต่งก็ละข้อความข้างต้นไว้ เพียงแต่ใช้ประโยคสั้น ๆ ว่า กทาจิ กนิฏฺโจะ เพื่อบอเฉพาะศัพท์ที่แปลกจากประโยคข้างหน้า จะเปลี่ยนเฉพาะตัวประธานเท่านั้น ตามหลักไวยากรณ์ก็ต้องเพิ่มข้อความข้างหน้ามาให้ได้ตามกฎของการแปลหรือโครงสร้างประโยค ดังนี้

สุนาปรนตฺรภูเจ กิร เอกสมิ วาณิซกคาเม เอเต เทว ภาตโร ๕ เตสุ กทาจิ เชฏฺโจะ ปณฺจสกุสฺตานิ คเหตุวา ชนปฺทํ คนฺดูวา ภณฺทํ อหฺรติ ๕ กทาจิ กนิฏฺโจะ ๕

แปลว่า เล่ากันมาว่า ในแคว้นสุนาปรันตะ มี ๒ พี่น้องในหมู่บ้านพ่อค้าแห่งหนึ่ง ใน ๒ พี่น้องนั้น บางคราว พี่ชายก็นำเกวียน ๕๐๐ เล่ม ไปชนบทแล้วก็บรรทุกสินค้ามา ๕ บางคราว ก็เป็นน้องชาย (ที่นำเกวียน ๕๐๐ เล่ม ไปชนบทแล้วก็บรรทุกสินค้ามา) ๕

ปฺณฺณ.

ประโยคนี้ละข้อความไว้ด้วย ตถา ศัพท์ แทนข้อความทั้งหมดในตอนต้นที่กล่าวมาแล้ว ด้วยประโยคว่า เต ตถา กิริสฺสุ ดังนี้

อเถโก วาสิยา รุกฺขํ อาโกฏฺเตวา โลหิตจหนฺทภาวํ ฌตฺวา อหฺ โภ มยฺ ลากตฺถาย ปรสมฺมุทํ คจฺฉาม อิโต จ อุตฺตริลาโภ นาม นตฺถิ จตฺรํคฺคฺลุมตฺตา ฆฏฺฐิกา สดสฺหสฺสํ อคฺฉตฺติ หาเรตฺพุกยฺตฺตํ ภณฺทํ หาเรตฺวา จนฺทนฺสฺส ปฺุเรมาติ ๕ เต ตถา กิริสฺสุ ๕

แปลว่า ตอนนั้น คนหนึ่งเอามัดฟืนตันไม้ ก็รู้ว่าเป็นจันทน์แดง จึงกล่าวว่า นี่แน่ พวกเราไปสู้ทะเลอื่นเพื่อประโยชน์แก่ลาภ ขึ้นชื่อว่าลาภที่ยิ่งกว่านี้ไม่มีอีกแล้ว ไม้ท่อนขนาดยาว ๔ นิ้ว ราคาตั้งแสนแล้ว เราเอาแต่ของที่ควรแก่ของที่จะต้องเอาไปแล้ว ก็เอาไม้จันทน์บรรทุกให้เต็ม ๕ พวกนั้นกระทำแล้วตามนั้น ๕

ปฺณฺณ.

ประโยคนี้ละข้อความที่เหมือนกันไว้ แต่เพิ่มข้อความแปลกออกไปเข้ามาเป็นคำตอบในเรื่องคือกล่าวถึงตอนที่พระพักตร์จะไม่ยินดีจีวรที่ผู้อื่นนำมาถวาย หรือจีวรที่เย็บหรือตัดเอง แล้วจะได้จากที่ไหน ตอบด้วยประโยคสั้นว่า "ทุวิหิ นคเรหิ" จะต้องขึ้นข้อความข้างต้นมาเป็นประธานและกริยา เพื่อ

ทำข้อความในประโยคให้สมบูรณ์ ดังนี้

เอตตกัม ปนสฺส กาลัง คหปติจิวโร อสาทิยนุตสฺส ฉินฺทนสิพฺพนาทีนึ อภิโรนุตสฺส กุโธ จิวโร
อุปฺปชฺชตีติ ฯ ทวิหิ นคเรหิ ฯ

แปลว่า ถ้ามว่า ก็เมื่อท่านพักกุลเถระไม่ยินดีคหบดีจิวร ไม่กระทำนกรรมมีการตัดและการ
เย็บเป็นต้น ตลอดเวลาที่มีประมาณเท่านี้ จิวรจะเกิดแต่ที่ไหน ฯ ตอบว่า (เมื่อท่านพักกุลเถระไม่ยินดี
คหบดีจิวร ไม่กระทำนกรรมมีการตัดและการเย็บเป็นต้น ตลอดเวลาที่มีประมาณเท่านี้ จิวร) เกิดจาก
พระนครทั้ง ๒ ฯ

พกกุล.

ประโยคนี้ผู้แต่งใช้ข้อความว่า “ตถา ทิวา เจว สายณฺจ” เป็นข้อความตอบ แต่จะต้องนำบท
ประธานและกริยาข้างต้นประโยคนี้ยกมาแปลเสริมเข้ามาด้วย เช่น

ตสฺส หิ ติจิวโร หตฺถิกฺขนุเช จเปตฺวา ปณฺจหิ จ คณฺธสมฺมุคฺคสฺเตหิ ปณฺจหิ จ
มาลาสมฺมุคฺคสฺเตหิ สทฺธิ ปาโถ ว อหฺรยิตฺถ ฯ ตถา ทิวา เจว สายณฺจ ฯ

แปลว่า ก็เจ้าพนักงานจะวางไตรจิวรของท่านไว้บนคอกข้าง นำมาถวายแต่เช้าค่ำ พร้อมกับ
ผอบใส่ของหอม ๕๐๐ ผอบ และดอกไม้ ๕๐๐ ดอก ฯ ถึงในเวลากลางวันและเวลาเย็น (เจ้าพนักงาน
จะวางไตรจิวรของท่านไว้บนคอกข้าง นำมาถวาย พร้อมกับผอบใส่ของหอม ๕๐๐ ผอบ และดอกไม้
๕๐๐ ดอก) ก็ปฏิบัติเช่นนั้น ฯ

พกกุล.

๓.๑๕ ประโยคขอขมา^{๑๔}

ผู้ขอขมาและผู้รับขมามีเพียงฝ่ายละหนึ่งคน ถ้าผู้ขอขมาเป็นผู้อ่อนอาวุโสกว่าผู้รับขมา คำขอ
ขมาต้องใช้ **ขม** ธาตุ ประกอบด้วยปัญจมีวิภัตติอาชยาต ปฐมบุรุษ เอกวจนะ หรือมัธยมบุรุษ
พหุวจนะ คำรับขมาต้องใช้ **ขม** ธาตุ ประกอบด้วยวัตตมานาวิภัตติอาชยาต อุตตมบุรุษ เอกวจนะ
แต่ถ้าผู้ขอขมาเป็นผู้แก่อาวุโสกว่าผู้รับขมา คำขอขมาต้องใช้ **ขม** ธาตุ ประกอบด้วยปัญจมีวิภัตติ
อาชยาต ปฐมบุรุษ เอกวจนะ หรือมัธยมบุรุษ เอกวจนะ หรือประกอบด้วย **ตพฺพ** บัจจย ปฐมาวิภัตติ
เอกวจนะ นปฺงสกลิงฺค คำรับขมาต้องประกอบด้วยวัตตมานาวิภัตติอาชยาต อุตตมบุรุษ เอกวจนะบ้าง
พหุวจนะบ้าง ฝ่ายที่ขอขมากับฝ่ายที่รับขมามีเกินกว่าหนึ่งคน ไม่ว่าฝ่ายใดจะแก่หรืออ่อนอาวุโสกว่า
กัน คำขอขมาต้องประกอบ **ขม** ธาตุ ด้วยปัญจมีวิภัตติอาชยาต มัธยมบุรุษ พหุวจนะ คำรับขมาต้อง
ประกอบ **ขม** ธาตุ ด้วยวัตตมานาวิภัตติอาชยาต อุตตมบุรุษ พหุวจนะ

ตอนที่ผู้ขอขมาและผู้รับขมามีฝ่ายละคน แต่ผู้ขอขมาอ่อนอาวุโสกว่าผู้รับขมา ในตอนที่พระ
สารีบุตรได้กราบทูลขอขมาพระพุทธเจ้า ก่อนอำลาพระพุทธเจ้าเข้าสู่निพพานดับสังขาร เช่น

^{๑๔} บุญมี พิมพ์โพธิ์, หลักการแต่งภาษาบาลี, หน้า ๔๐๓.

เถโร อลตุดกวดมณเฑ หตเถ ปสาเวตวา สตถุ สุวณฺณกจฺจนปสฺทิสเ ปาเท โคปฺฝเกสุ
 กเหตุวา ภนฺเต อิมสฺส ปาทานํ วนฺทนฺตถาย กปฺปสฺตสทฺสสาธิกํ อสงฺเขยยฺยํ ปารมมมโย ปุริตา โส
 เม มโนโรถ มตฺถกํ ปตฺโต อโธ ทานิ ปฏฺจาย ปฏฺิสนฺธิวเสน น ปุณฺ เอกภฺจฺจาเน สนฺนิปาโต
 สมากโม นตฺถิ ฉินฺโน เอส วิสุสาโส อนนฺเทหิ พุทฺธสฺตสทฺสเสหิ ปวิฏฺจํ อชฺรํ อมรํ เขมํ สุขํ สิตฺลํ
 อภยํ นิพฺพานปฺรํ ปวิสิสฺสามิ สเจ เม กิณฺจิกิ กายิกิ วา วาจสิกิ วา น โรเจตฺถ ขมถ ตํ ภควา
คมนกาโล มยฺหนฺตติ ๕ ขมามี เต สาริปฺตฺต น โข ปน เต กิณฺจิกิ กายิกิ วา วาจสิกิ ว มยฺหิ
อรุจฺจนกํ อตฺถิ ยสฺส ทานิ ตฺวํ สาริปฺตฺต กาลิ มณฺณสิตฺติ ๕

แปลว่า พระเถระได้เหยียดมือ มีสีดั่งครึ่งสวดออกไป แล้วจับที่ข้อพระบาทเช่นกับลายเต้าทอง
 ของพระบรมศาสดา พลางกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์บำเพ็ญบารมีมาหนึ่งองสไขย
 กำไรแสนกัปปี ก็เพื่อถวายบังคมพระบาททั้ง ๒ นี้ของพระองค์ มโนรถของข้าพระองค์ถึงที่สุดแล้ว
 บัดนี้แต่จะไปการประชุมกันในที่เดียวกันด้วยอำนาจปฏิสนธิจะมีได้อีกแล้ว สมาคมก็จะมิได้มี
 ความคุ้นเคยกันได้ขาดแล้ว ข้าพระองค์จักเข้าเมืองคือพระนิพพาน ที่ไม่แก่ ไม่ตาย เกษม มีสุข เย็น
 สนิทไม่มีภัย ที่พระพุทธรเจ้าหลายแสนพระองค์เข้าไปแล้ว ถ้าว่าพระองค์ไม่ทรงชอบพระทัย โทษไร ๆ
 ของข้าพระองค์ ที่เป็นไปทางกายหรือทางวาจา ขอพระองค์ทรงอดโทษนั้นด้วย ข้าแต่พระผู้มีพระภาค
 เจ้า นี่เป็นการไปของข้าพระองค์แล้ว ๕ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า สารีบุตร เราอดโทษต่อเธอ
 ก็โทษไร ๆ ของเธอที่เป็นไปทางกายหรือทางวาจา กรรมที่ไม่ชอบใจเราไม่มี สารีบุตร บัดนี้เธอจง
 สำคัญกาลอันควรเถิด ๕

สารีบุตร.

๓.๑๖ การใช้ประโยคคำสั่งบังคับ

ประโยคคำสั่งบังคับ เป็นการบังคับว่าต้องทำสิ่งนี้ไม่ทำไม่ได้เป็นผิด ต้องประกอบกริยา
 คุมพากย์ด้วยวิภัติอาชยาด บัญญัติวิภัติ มัชยมนบุรุษ เอกวจนะหรือพหูวจนะตามจำนวนของผู้รับฟัง
 และในประโยคนี้โดยมากไม่มีประธานปรากฏอยู่ด้วย แต่รู้ได้โดยกริยาบ่งถึง และต้องเรียงกริยา
 คุมพากย์ไว้ต้นประโยคเช่นเดียวกัน แต่ก็มีส่วนประโยคที่นำกริยาคุมพากย์ไว้ท้ายประโยคก็มี
 นอกเหนือจากนั้นก็ยังมีเน้นคำด้วยการใช้คำซ้ำ เพื่อยืนยันการขอร้องหรือคำสั่งบังคับ มีลักษณะพิเศษ
 คือจะมีการใช้คำนั้นอยู่ ๒ ครั้ง เพื่อเป็นการเน้นความหมายว่าเป็นคำสั่งให้ทำ เช่น

อโธ ปฏฺจาย ทานํ เทหิ สิลํ รกฺขาหิ ภาวณํ ภาเวหิ ฌมมํ สุณฺหาหิติ ปุณฺ
 นานาปกาเรหิ ฌมมํ เทเสสิ ๕

แปลว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมโดยประการต่าง ๆ อีกว่า อุบาสิกา จำเดิมแต่เข้าไป
เธอจงบำเพ็ญทาน จงรักษาศีล จงเจริญภาวนา จงฟังธรรม ๕

มหาวิ.

อโธ ปฏฺจาย อปฺปมตฺตา โหหิ พุทฺธานุสฺสตี ภาเวหิ ฌมฺมานุสฺสตี ภาเวหิ สงฺฆานุสฺสตี
ภาเวหิ รตนํ สรณํ คจฺฉาหิ เอวํ มม วณฺณํ กตฺวา เทวโลเก นิพฺพตฺติสฺสตีติ วตฺวา สกฺกฺจฺจานเมว คโต ๕

แปลว่า จำเดิมแต่กาลนี้ เธอจงอย่าประมาท จงเจริญพุทธานุสสติ ธัมมานุสสติ สังฆานุสสติ ถึงรตนะว่าเป็นที่พึ่ง ทำตามคำของเราอย่างนี้ จักบังเกิดในเทวโลก แล้วไปยังที่ของตน ฯ

มหาวิ.

อนุชานาตุ เม ภนฺเต ภควา อนุชานาตุ สุคโต ปรีนิพฺพานกาโล เม โอสฺสฏฺโง เม อายุสงฺขารโรวติ ฯ

แปลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงอนุญาตข้าพระองค์ ของค์พระสุคตเจ้าทรงอนุญาต นี่เป็นกาลปรีนิพพานของข้าพระองค์ อายุสังขารข้าพระองค์ปลงลงแล้ว ฯ

สาริปุตฺต.

อภิกกมถายสมนโต อภิกกมถายสมนโต อชฺช เม ปรีนิพฺพานํ ภวิสฺสตีติ ฯ

แปลว่า ครั้นสมัยต่อมา ท่านพระพักทูละ ถีอลูกดาลเข้าไปยังวิหารทุก ๆ หลัง แล้วกล่าวอย่างนี้ว่า นิมนต์ท่านผู้มีอายุออกมาเถิด ฯ วันนี้จักเป็นวันปรีนิพพานของเรา ฯ

พทฺทกฺล.

โส เอวํ วตฺวา ตรมานรฺูป สวาทถึ ปวีลิตฺวา ภควนฺตํ อโนปมาย พุทฺทสิริยา ปิณฺหาเย จรนฺตํ ทิสฺวา จิรสุสํ วต เม โคตโมสมฺมาสมฺพุทฺโธ ทิฏฺฐจฺติ ทิฏฺฐจฺญานโต ปฏฺจาย โอนตสรีโร คนฺตฺวา อนฺตรวീถิยํ ปณฺจปฺปติฏฺฐจฺเตน วนฺทิตฺวา โคปฺพเกสฺสุ ทพฺพํ คเหตุวา เอวมาท เทเสตฺต เม ภนฺเต ภควา ธมฺมํ เทเสตฺต สุคโต ธมฺมํ ยํ มมสฺส ทิฆรตฺตํ หิตาย สุขายาติ ฯ

แปลว่า เขาครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว คิดแล้วว่า เป็นผู้รีบเร่ง เข้าไปแล้วสู่เมืองสาวัตถี จึงพบพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เสด็จเที่ยวไปอยู่เพื่อบิณฑชะด้วยพุทธานุสสติ อันไม่มีอันเปรียบได้ นานแล้วหนอ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้พระโคตมข้าพเจ้าพบแล้ว จำเดิมแต่กาลที่เห็นแล้ว เป็นผู้มีสรีระน้อมลง ไปแล้วไหว้แล้วด้วยอันตั้งไว้เฉพาะแห่งองค์ห้า ในระหว่างแห่งถนน จับแล้วที่ข้อเท้าอย่างแน่น กล่าวแล้วอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สิ่งใดพึงมีแก่ข้าพระองค์เพื่อประโยชน์และความสุข ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า จงแสดงธรรมนั้นแก่ข้าพระองค์เถิด ขอองค์พระสุคตเจ้าจงแสดงธรรมนั้นแก่ข้าพระองค์เถิด ฯ

พาหิย.

๓.๑๗ ประโยคแบบ

ประโยคแบบเป็นประโยคที่มีโครงสร้าง การใช้ศัพท์ หรือตำแหน่งของคำเหมือนเดิมในทุกที่ มักจะพบในคัมภีร์พระพุทธศาสนาโดยทั่ว ๆ ไป เช่นเดียวกับที่ปรากฏในคัมภีร์สาวกนิพพาน ดังนี้

๓.๑๗.๑ เป็นประโยคที่บอกถึงลักษณะของผู้ทำความดีไว้แล้ว หลังจากสิ้นอายุได้ไปเกิดในสวรรค์และมีบริวารสมบัติแตกต่างกันไป เช่น

อถสฺส ภริยา ตโต ปฏฺจาย ทานาทีนึ ปุณฺณานิ กตฺวา อายุหปริโยसानเน เทวโลกิ คนฺตฺวา ตาวตีสฺสวเน ทฺวาทสโยชนิเก กนฺทวิมานเ อจนฺราสทสสปริกขณเณ สามีกสฺส สนฺติเก เทวธิดา หุตฺวา นิพฺพตฺติ ฯ

แปลว่า ครั้งนั้น ภริยาของเขา จำเดิมแต่กาลนั้น ทำบุญมีทานเป็นต้น ในกาลสิ้นสุดแห่งอายุ ไปยังเทวโลก เคลื่อนด้วยนางอัปสร ๑,๐๐๐ นาง ในวิมานทอง ๑๒ โยชน์ ในภพชื่อว่าดาวดึงส์ เป็นเทพธิดา ในสำนักของสามี บังเกิดแล้ว

มหาวิ.

๓.๑๗.๒ ประโยคตรวจจตุสัจฉะของโลกของพระพุทธเจ้าในตอนเช้าก่อนสว่าง ที่เกี่ยวข้องกับพุทธกิจ ๕ ประการของพระพุทธเจ้าอีกข้อหนึ่ง เช่น

อถ ภควา ปัจจุสกาเล สีหสยนโต วุฏฺฐาย สพฺพโลกํ โวลเณโต ตณฺณณชาลํ ปวิฏฺฐํ เสฏฺฐิ ติริยํ ทิสฺวา สงฺคหํ ตสฺสา กริสฺสามิตี ปาโต วุฏฺฐาย สรีริกัจจํ ปฏฺิษฺศคฺคณํ กตฺวา ปตฺตจิวฺรมาทาย ปิณฑฺพลาตเวลาย ตสฺสา อนุกมฺปาย ฆรํ คนฺตฺวา เคหฺทฺวาเร อฏฺฐาสิ ๕

แปลว่า ที่นั่น พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงออกจากที่บรรทมเพียงดังสีหะ ในเวลาเช้าทรงตรวจดูโลกทั้งหมด เห็นภริยาของเศรษฐี ผู้เข้าไปสู่ชายคือพระญาณนั้น ทรงดำริว่า เราจะกระทำการสงเคราะห์แก่หญิงนั้น ออกไปแต่เช้า ทรงกระทำการชำระพระสรีระกิจ ถือเอาบาตรและจีวรไปยังเรือนด้วยความอนุเคราะห์ต่อหญิงนั้น ได้เสด็จไปยังที่ประดิษฐาน ๕

มหาวิ.

๓.๑๗.๓ เป็นประโยคในลักษณะของการถวายนามของผู้น้อยที่มีต่อผู้ใหญ่ก่อนที่จะถอยหลังกลับไปด้วยความเคารพ เช่น

เถโร ดิฏฺขตฺตํ ปทกฺขิณํ กตฺวา จตุสฺส จาเนสฺส วฺนฺทิตฺวา ภควา อีโต กปฺปสฺตสฺส สหฺสธาธิกฺกสฺส อสงฺเขยฺยยสฺส อฺปฺริ อโนมทสฺสิสฺส สมนฺมาสมฺพุทฺทสฺส ปาทมฺมูเล นิปชฺชิตฺวา ตุมฺหากํ ทสฺสนํ ปตฺเถสิสา เม ปตฺถนา สมิทฺธา ทิฏฺฐา ตุมฺहे ตํ ปจฺมทสฺสนํ อิหํ ปจฺฉิมทสฺสนํ ปุณฺ ตุมฺหากํ ทสฺสนํ นตฺถีตี วตฺวา ทสนฺขสโมชานสมฺชชลํ อณฺชลี ปคคยฺห ยาว ทสฺสนวิสยา อภิมุโข ว ปฏฺิกกมิตฺวา วฺนฺทิตฺวา ปกฺกามิ ๕

แปลว่า พระเถระทำประทักษิณ ๓ ครั้งแล้ว ถวายบังคมในที่ ๔ แห่งกราบทูลแล้วว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า เลยไปหนึ่งอสงไขย ก่าไรแสนกับปีแต่กับปีนี้ไป ข้าพระองค์หมอบลงที่ใกล้พระบาทของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าอนิมทสสี ปรารถนาเห็นพระองค์ ความปรารถนาของข้าพระองค์นั้นสำเร็จแล้ว ข้าพระองค์เห็นพระองค์แล้ว เป็นการเห็นครั้งแรก นี่เป็นการเห็นครั้งสุดท้าย การได้เห็นพระองค์ไม่ได้มีอีกแล้ว ดังนั้นแล้ว จึงประคองอัญชลีซึ่งงดงามด้วยการประนมแห่งนี้ ทั้ง ๑๐ หันหน้าเฉพาะตราบเท้าที่ที่จะเห็นได้ ถอยกลับแล้ว ถวายบังคมแล้วหลีกไป ๕

สารีปุตฺต.

๓.๑๗.๔ เป็นประโยคทูลถามบรรพกรรมของภิกษุที่ทูลถามพระพุทธเจ้าก่อนที่จะตรัสให้พิสดารออกไป เช่น

น ภิกษุเว มหาโมคคัลลานะ อิทาเนว อิมสฺส อุตตภาวสฺส อนนฺรูปี มรณํ ปตฺตํ ปุพฺเพ
ปนฺ เตน กตสฺส กมฺมสฺส อนนฺรูปเมว มรณํ ปตฺตนฺติ วตฺวา กิมปนสฺส ภนฺเต ปุพฺพกมฺมณฺติ
ปฺภุโจ วิตถาเวตฺวา กเถสิ ๕

แปลว่า ตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย โมคคัลลานั้นมรณภาพไม่สมควรแก่อัตภาพนี้เท่านั้น แต่เธอ
ถึงมรณภาพสมควรแก่กรรมที่เธอทำไว้ในกาลก่อน อันภิกษุทั้งหลายทูลถามว่า กิมฺพรพฺกรรมของ
ท่านเป็นอย่างไร พระเจ้าข้า ได้ตรัสอดีตนิทานอย่างพิสดาร ๕

มหาโมค.

๓.๑๗.๕ เป็นประโยคเริ่มต้นของการตรัสประมวลเรื่องบุรพกรรมของแต่ละบุคคล ก่อนเข้าสู่
เนื้อหาเพื่อบอกอดีตชาติของผู้นั้น เช่น

อตีเต กิร พาราณสียํ เอโก กุลปฺตุโต สยเมว โกฏกปจฺจนาทีนึ กโรนฺโต มาตาปีโต
ปฏฺิษคฺคิ ๕

แปลว่า ตั้งได้สดับมา ในอดีตกาล กุลบุตรผู้หนึ่งในเมืองพาราณสีทำกิจต่าง ๆ มีตำข้าวและ
หุงต้มเป็นตนเองทั้งนั้น ปรนนิบัติมารดาบิดา ๕

มหาโมค.

๓.๑๗.๖ เป็นประโยคที่พระพุทธเจ้าตรัสในภายหลังจากที่ตรัสบุรพกรรมของภิกษุ หรือบุคคล
นั้น ๆ แล้ว ก็จะตรัสแสดงเรื่องบาปบุญคุณโทษสรุปปิดท้ายเรื่องนั้นให้ฟัง ก่อนตรัสเป็นพระคาถา เช่น
สฺตถา ตสฺส ปุพฺพกมฺมํ กเถตฺวา ภิกษุเว ...ติ วตฺวา อนุสนฺธิ ฆฏฺเฏตฺวา ฐมฺมํ เทเสฺนฺโต อิมํ
คาถมาห

แปลว่า พระบรมศาสดา ครั้นตรัสบุรพกรรมนี้ของพระมหาโมคคัลลานั้นแล้วจึงตรัสว่า
ภิกษุทั้งหลาย ... ตั้งนี้แล้ว เมื่อจะทรงสืบอนุสนธิแสดงธรรม จึงได้ทรงภาษิตพระคาถาเหล่านี้ว่า

มหาโมค.

๓.๑๗.๗ เป็นประโยคสรุปลักษณะของผู้เข้ามาบวชในพระธรรมวินัย แล้วบำเพ็ญวัตรปฏิบัติ
อย่างเคร่งครัดก็จะถึงนิพพาน เช่น

ลภฺยยาหํ อวฺุโส พกฺกุล อิมสฺมี ฐมฺมวินเย ปุพฺพชฺชํ ลภฺยํ อฺุปสมฺปนฺนํ ๕ อลฺลตฺถ
โฆ อเจโล กสฺสโป อิมสฺมี ฐมฺมวินเย ปุพฺพชฺชํ อลฺลตฺถ อฺุปสมฺปทํ ๕ อจฺริปสมฺปนฺโน โฆ ปนายสฺมา
กสฺสโป เอโก วุพฺภุโจ อปฺปมฺตโต อาตาปี ปหิตฺตโต วิหรนฺโต น จิรฺสเสว ยสฺสเถยฺย กุลปฺตฺตา
สมฺมเทว อคารสฺมา อนคาริยํ ปุพฺพชฺชนฺติ ตทฺนฺตฺตฺรํ พุรฺหมจฺริยปริโยสานํ ทิฏฺฐเวจฺจ ฐมฺเม สยํ
อภิฌเฌว สจฺจิกตฺวา อฺุปสมฺปชฺช วิหาสิ ฐีณา ชาตี วุสิตํ พุรฺหมจฺริยํ กตํ กรณฺเญยํ นาปรํ อิตฺถตฺตยาตี
อพฺภณฺณาสึ ๕ อณฺเฏตโร โฆ ปนายสฺมา กสฺสโป อรหฺตํ อโหสิ ๕

แปลว่า อเจลกัสสปะ ถามว่า ข้าแต่ท่านพระพักทูละ ขอข้าพเจ้าพึงได้บรรพชาได้อุปสมบทใน
พระธรรมวินัยนี้เถิด ๕ ปริพาชก ชื่ออเจลกัสสปะ ได้บรรพชาอุปสมบทในพระธรรมวินัยนี้แล้วแล ๕ ก็
ท่านพระอเจลกัสสปะอุปสมบทแล้วไม่นาน เป็นผู้ผู้เดียว หลีกออก เป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร มี

คนส่งไปแล้ว เป็นอยู่ ไม่นานเท่าไร ก็ได้เข้าถึงประโยชน์ที่กลบุดรทั้งหลาย ผู้ออกจากเรือนบวชเป็น
บรรพชิตโดยชอบ ต้องการอันไม่มีประโยชน์อื่นยิ่งกว่า เป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ทำให้แจ้งเพราะรู้ยิ่ง
ด้วยตนเองในปัจจุบันอยู่ ได้รู้ด้วยปัญญาอันยิ่งว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้
ทำสำเร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มีแล้ว ๕ ก็แลท่านพระอเจลกัสสะปะได้เป็นพระอรหันต์
องค์หนึ่งแล้ว ๕

พทกุล.

๓.๑๗.๘ เป็นประโยคบอกลักษณะของการลุกขึ้นแล้วประครองอัญชลี เช่น

อิทานิ อากาเสนาคโตติ มยหํ ปน อายุสฺชาโร ก็ จีระ จสฺสตีติ อุปฺชาเรฺโถ อชฺเชว ปริกฺขยํ
คโตติ ฌตฺวา ตฺริตฺตฺริโตเยว อาสนา วฏฺจาย เอกํสํ อุตฺตราสงคํ กริตฺวา อุกฺกฏิกํ นิสฺสิตฺวา อญชฺลี
ปกคฺคยห วิกฺขุสงฺฆํ ชนาเปตฺวา วิกฺขุณฺโณ อปฺปมาโท อมตํ ปทฺนฺตฺวา อวิทฺวา ...

แปลว่า บัดนี้จึงมาทางอากาศ ใครครวญอยู่ว่า ก็อายุสังขารของเราจักดำรงอยู่ได้นานเท่าไร
รู้แล้วว่า ในวันนี้มันเกี่ยว จะถึงความสิ้นไป จึงรีบตัวลุกขึ้นจากอาสนะ กระทำผ้าอุตราสงค์ไว้บนไหล่
นั่งกระโหย่ง ประครองอัญชลี ยังวิกฺขุสงฺฆํให้รู้แล้ว จึงโอวาทแก่วิกฺขุทั้งหลายด้วยคำว่า อปฺปมาโท
อมตํ ปทํ เป็นต้น ...

กฤษฺล.

๓.๑๗.๙ เป็นประโยคพยากรณ์ที่พระพุทธเจ้ามักจะพยากรณ์กับภิกษุที่จะบรรลุพระอรหันต์ได้
เช่น

อหํ ตฺยฺหํ โปราณกสหาโย อนาคามิผลํ ปตฺวา พุรฺหมโลเก นิพฺพตฺโต อมฺหากํ ปน
สพฺพเชฏฺฐโก อรหตฺตํ ปตฺวา ปรีนิพฺพตฺโต ตุมฺहे ปญฺจ ชนา เทวโลเก นิพฺพตฺตา สุวาทํ ตํ
อิมสฺมึ จาเน กุหนกมฺเมน ชีวณฺตํ ทิสฺวา ทเมตฺถ อากโตติ วจฺวา อิหํ การณฺมาห น โข ตฺวํ พาหิย
อรหา นปี อรหตฺตมคคํ สฺมาปฺนโน สฺวาปี เต ปฏฺิปทา นตฺถิ ยาย ตวํ อรหา วา อสฺส อรหตฺตมคคํ วา
สฺมาปฺนโนติ ๕

แปลว่า มหาพรหมตอบว่า เราเป็นสหายเก่าของท่าน บรรลุอนาคามิผล แล้วบังเกิดใน
พรหมโลก แต่ผู้เจริญที่สุด หัวหน้าของพวกเราบรรลุพระอรหันต์ปรินิพพานแล้ว พวกท่าน ๕ คน
บังเกิดในเทวโลก เรานั้นเห็นท่านเลี้ยงชีพด้วยการหลอกลวงเขาในที่นี้ จึงมาเพื่อทรมาน แล้วจึงกล่าว
เหตุนี้ว่า พาหิยะ ท่านยังไม่เป็นอรหันต์ ยังไม่ปฏิบัติถึงอรหัตตมรรค ท่านก็ไม่มีปฏิปทา ที่จะ
เป็นอรหันต์ หรือปฏิบัติถึงอรหัตตมรรค ๕

พาหิย.

๓.๑๘ ส่วนภาษา

ส่วน หมายถึง กลุ่มคำชุดหนึ่ง ๆ หรือประโยคพิเศษชนิดหนึ่ง เมื่อแปลตรง ๆ ตามตัวอักษรแล้ว จะไม่ได้ความตรงไปตรงมา แต่จะได้ความหมายอีกอย่างหนึ่ง กล่าวคือการพูดอีกอย่างหนึ่งแต่ให้ความหมายอีกอย่างหนึ่ง^{๑๔} เช่น

๒.๑๘.๑ ข้อความว่า “สตเถน ปหาริ ทสฺสนฺติ” แปลตามตัวอักษรว่า จักให้ซึ่งการประหารด้วยศาสตรา แต่ถ้าเป็นส่วนภาษาไทยหมายถึง เขาจักใช้ศาสตราประหารหรือฆ่าด้วยศาสตรา ไม่ใช่การยื่นศาสตราให้ประหาร เช่น

สเจ ปน เต ปุณฺณ สุนาปรนฺตกา มนุสฺสา สตเถน ปหาริ ทสฺสนฺติ ตตฺถ ปน เต ปุณฺณ กิณฺติ ภาวิสฺสตีติ ฯ

แปลว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสตอบว่า ดูก่อนปุณณะ ก็ถ้าพวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตชนบท จักเอาศาสตราประหารเธอ เธอจักมีความคิดอย่างไรในมนุษย์พวกนั้น ฯ

ปุณฺณ.

๓.๑๘.๒ ข้อความว่า “ชีวิตา โวโรเปสฺสนฺติ” แปลตามตัวอักษรว่า ยังกันและกันให้ปลงลงแล้วจากชีวิต แต่ถ้าแปลเป็นส่วนภาษาไทยหมายถึงการปลิดชีพหรือการฆาตกรรม เช่น

สเจ ปน ตํ ปุณฺณ สุนาปรนฺตกา มนุสฺสา ติณฺเهن ชีวิตา โวโรเปสฺสนฺติ ตตฺถ ปน เต ปุณฺณ กิณฺติ ภาวิสฺสตีติ ฯ

แปลว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสตอบว่า ดูก่อนปุณณะ ก็ถ้าพวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตชนบท จักเอาศาสตราที่คมปลิดชีพเธอ เธอจักมีความคิดอย่างไรในมนุษย์พวกนั้น ฯ

ปุณฺณ.

๓.๑๘.๓ ข้อความว่า “สรีรปฺภิชคฺคณิ กตฺวา” แปลตามตัวอักษรว่า กระทำการปฏิบัติสรีระ แต่ถ้าเป็นส่วนภาษาไทยคือการทำ ความสะอาดร่างกาย เช่น

ภควา ปาโตว สรีรปฺภิชคฺคณิ กตฺวา คนฺธกฺกุฏี ปวิสิตฺวา ผลสมมาปฺตตี อปฺเปตฺวา นิสีทิ ฯ

แปลว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงชำระพระสรีระตั้งแต่เช้าเสด็จเข้าพระคันธกุฎี ประทับนั่งเข้าผลสมาบัติ ฯ

ปุณฺณ.

๓.๑๘.๔ ข้อความว่า “นิสฺสทฺทํ กตฺวา” แปลตามตัวอักษรว่า กระทำให้มีเสียงอันออกแล้ว แต่ถ้าเป็นส่วนภาษาไทยคือ การเงียบ เช่น

เถโร กมฺมฏฺจานํ มนฺสิกโรนฺदानํ ฝาสฺสุวิหาโร โหตุติ สมฺมทฺทํ นิสฺสทฺทํ กตฺวา อธิฏฺจาสิ ฯ

^{๑๔}เชวง สมสาร และ ประสาน ทองภักดี, วิ ธีแปลไทยเป็นมคธ (พระนคร : ม หามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๔๙๓), หน้า ๑๑๖.

แปลว่า พระเถระคิดว่า จงเป็นที่อยู่สำราญสำหรับผู้เอาใจใส่ทำกรรมฐานเถิด แล้วก็อธิษฐาน
ทำให้สมุทรสงบเสียง ๗

ปุณณ.

๓.๑๘.๕ ข้อความว่า “สนฺนิฏฺฐาณํ กตฺวา” แปลตามตัวอักษรว่า กระทำการสันนิษฐาน แต่
ถ้าเป็นสำนวนไทยคือตั้งสันนิษฐานหรือการตกลงใจ เช่น

ตสฺมา มาตริ มิจฺฉาทสฺสนา โมเจตฺวา ชาโตวรกฺเขยว ปรินิพฺพายิสฺสามิตี สนฺนิฏฺฐาณํ กตฺวา
อชฺเชว ภควนฺตุ อฺนุชานาเปตฺวา นิภฺขมิสฺสามิตี จฺนฺทตฺเถริ อามนฺเตสิ..

แปลว่า เพราะเหตุนั้น ท่านจึงตกลงใจว่า เราจักเปลื้องมารดาจากความเห็นผิด แล้ว
ปรินิพพานในท้องที่เกิดนั้นแหละจึงคิดว่า วันนี้เที่ยว เราจะขออนุญาตพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วออกไป
จึงเรียกพระจุนทเถระมา

สาริปุตฺต.

๓.๑๘.๖ ข้อความว่า “นิริสฺสาโส” แปลตามตัวอักษรว่า ไม่มีลมหายใจอันออกแล้ว แต่ถ้าเป็น
สำนวนไทย คือหมดสิ้นความหวัง เช่น

โส พาทฺพหฺคฺลิทาโน นิริสฺสาโส โกชฺวเสน กาลํ กตฺวา โอปปาติโก เอกโทณินา วมฺปมาโน
อชฺคโร หุตฺวา อจิรวติยา ติเร โอลมฺภนฺโต มจฺฉกจฺฉเป ชาทิ ๗

แปลว่า พระองค์ก็ทรงประชวรเป็นนิตย์ หมดสิ้นความหวัง เสด็จสวรรคตไปด้วยอำนาจความ
โกรธ เป็นโอปปาติกะ ลอยไปอยู่ด้วยโทษหนึ่ง เป็นอชฺครเปต ห้อยอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำอจิรวดี กินปลาและ
เต้าเป็นอาหาร ๗

มหาวิ.

๓.๑๘.๗ ข้อความว่า “ภเริ จาราเปตฺวา” แปลตามตัวอักษรว่า ยังกลองให้เที่ยวไปแล้ว แปล
ตามตัวอักษรว่า กระทำการปฏิบัติสรีระ แต่ถ้าเป็นสำนวนไทยคือการทำความสะดวกร่างกาย เช่น
การตีกลองร้องป่าว ตีกลองป่าวประกาศ เช่น

เสฏฺฐี ตาวเทว ภเริ จาราเปตฺวา ทารกํ อาทาย รมฺโฆ สนฺติกํ คนฺตฺวา มจฺฉกฺจฺฉิยํ เม
เทว ทารโก ลทุโธ ก็ กโรมีติ อาห

แปลว่า เศรษฐีจึงสั่งให้คนตีกลองประกาศข่าวไปทั่ว ในทันทีทันใดนั่นเอง แล้วอุ้มทารกตรง
ไปยังราชสำนักกราบทูลว่า ขอเดชะข้าพระองค์ได้ทารกในท้องปลา ข้าพระองค์จะทำประการใด ๗๗

พุกฺกุล.

๓.๑๘.๘ ข้อความว่า “นามํ อกฺสุ” แปลตามตัวอักษรว่า ได้กระทำคำ...ให้เป็นชื่อ แต่ถ้าเป็นสำนวน
ไทย คือขนานนามหรือตั้งชื่อให้ เช่น

พาหิยรฏฺเฏ ปน ชาตตฺตฺตา พาหิโยติสฺส นามํ อกฺสุ ๗

แปลว่า คนทั้งหลายตั้งชื่อท่านว่าพาหิยะ เพราะท่านเกิดในพาหิยรัฐ ๗

พาทิย.

๓.๑๘.๙ ข้อความว่า “ชีวิต กบเปโนโต วลี” แปลตามตัวอักษรว่า สำเร็จชีวิตอยู่แล้ว แต่ถ้าเป็นสำนวนไทย คือเลี้ยงชีวิตเป็นอยู่ เช่น

โส จินุเตสิ อิเม มยหิ เสวาลนิวาสนมตเต ปสีกิตฺวา เอววิธึ สกการึ กโรนฺติ เอเตสฺ มยา อุกกฏฺเจเนว ภวิตู วฏฺฐตฺติ สลฺลหฺกานิ รุกฺขผลกานิ คเหตุวา ตจฺเจตฺวา วาเกสุ อาวุณฺติวา จิวฺร กตฺวา นิวาเสตฺวา ปารุปีตฺวา ชีวิต กบเปโนโต วลี ๕

แปลว่า เขาคิดว่า คนเหล่านี้เลื่อมใสในเหตุเพียงการนุ่งสาหร่ายของเรา กระทำสักการะอย่างนี้อยู่ เราจะเป็นผู้ประพาศอย่างอกุศลยิ่งขึ้นไป ก็ควรแก่คนเหล่านี้ ดังนี้แล้ว ก็ถือแผ่นกระดานไม้ที่เบา ๆ ถากเสีย คลุมเปลือกไม้ ทำเป็นผ้านุ่งห่ม เลี้ยงชีวิตอยู่ ๕

พาทิย.

๓.๑๘.๑๐ ข้อความว่า “ยาวชีวิต” แปลตามตัวอักษรว่า ตลอดกาลกำหนดเพียงไรแห่งชีวิต แต่ถ้าเป็นสำนวนไทย คือตลอดชีวิต เช่น

ตาปี สพฺพา ยาวชีวิต กุสลํ กตฺวา เทวโลกे นิพฺพตฺติสุ ๕

แปลว่า หญิงเหล่านั้นทุกคนได้ทำกุศลจน ตลอดชีวิต แล้วไปบังเกิดในเทวโลก ๕

सानุ.

๓.๑๘.๑๑ คำว่า “เอกโต” แปลโดยตรงว่า โดยความเป็นอันเดียวกัน แต่แปลเอาความได้ว่า พร้อมหน้าพร้อมตา หรือ เป็นอันเดียวกัน เช่น

อิตรา ปน สพฺพาปี เอกโต อุปสมฺปนฺนา อหฺลฺสุ ๕

แปลว่า ก็แม้หญิงทั้งหมดแม้นอกนี้ได้ อุปสมบทแล้วอย่างพร้อมหน้าพร้อมตากัน ๕

มหาปชา.

๓.๑๙ การใช้คำไวพจน์

การใช้คำไวพจน์หรือศัพท์พ้อง มี ๒ ประเภทคือ คำที่มีรูปต่างกัน แต่ความหมายใกล้เคียงกัน และคำที่ออกเสียงเหมือนกันหรือคำที่เขียนเหมือนกัน แต่มีความหมายต่างกัน^{๑๖}

ส่วนการใช้คำไวพจน์หรือศัพท์พ้องในภาษาบาลีมีคำทั้ง ๒ ประเภทนี้ ดูแล้วอาจจะเป็นการพะรุงพะรังไป แต่ก็ถือว่าเป็นการไขความหรืออธิบายให้ชัดเจนด้วยการตีความศัพท์นั้นให้ชัดเจนเพื่อความกระจ่างด้วยความตรงตัวหรือใกล้เคียงก็มี ดังจะได้กล่าวการใช้ศัพท์พ้องที่เป็นคำมีรูปต่างกัน แต่มีความหมายใกล้เคียงกัน ดังนี้

^{๑๖}ดวงใจ ไทยอุบุญ, ทักษะการเขียนภาษาไทย (กรุงเทพฯ ๕ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๕๒.

๓.๑๙.๑ บอกความหมายถึงลักษณะของคนไม่ดี เช่น

เอโก อุปาสโก สมพโล นาม ถุชฺช มจฺเจโร ทุพฺพชฺช มิจฺฉาทิฏฺฐิโก มยา อหุสิฏฺฐิโร จ เทสิโต จ อนาทยิ ๕

แปลว่า อุปาสกคนหนึ่งของเราชื่อว่าสัมพละ แข็งกระด้าง เป็นคนตระหนี่ ฝึกได้ยาก เป็นมิจฉาทิฏฐิ อันเราตามสอนและแสดงแล้ว ก็ไม่เอื้อเฟื้อ ๕

มหากัจจายน.

๓.๑๙.๒ บอกความหมายถึงลักษณะของคนแก่ เช่น

ตตฺถ เถโร จินฺเดสิ เย มํ อชานนฺตา เอส ปณฺทรสิโส โอมกโค โคปานสิวงโก มหฺลลโก สตุถารวา สทฺธิ ปฏฺิสนฺถาริ กโรตฺติ จิตฺตํ ปทุเสสฺสนฺติ เต อปายปุรฺกกา ภวิสฺสนฺติ

แปลว่า บรรดาคนเหล่านั้น พระเถระคิดว่า คนเหล่านี้ไม่รู้จักเรา จักคิดร้ายว่า พระแก่ ศีรษะขาว โพลน หลังโก่ง ซี่โครงคด รูปนี้ทำปฏิสันถารกับพระบรมศาสดา คนเหล่านั้นจักเต็มในอบาย ๕

อญฺญา.

๒.๑๙.๓ บอกความหมายถึงลักษณะของการคล้อยตาม เช่น

เตน จ สมเยน สวาทฺถิวาสินอ ภูตฺตปาทราสา อฺโปสถณฺคานิ อธิฏฺฐาย สฺพุทฺตตราสงฺคา คนฺธปฺปฺผาทิหฺตฺตา เยน พุทฺชฺช เยน ธมฺโม เยน สงฺฆो ตณฺนิเนา ตปฺโปณา ตปฺปพฺการา หฺตฺวา ทกฺขินฺทฺวาเรน นิภฺขมิทฺวา เซตวนิ คจฺฉนฺติ ๕

แปลว่า ก็แลโดยสมัยนั้น ชาวกรุงสาวัตถีกินอาหารมือเข้าแล้ว อธิษฐานองค์อุปฺโสถแล้วจึงสวมเสื้อสะอาด ถือของหอมและดอกไม้เป็นต้น โนมน้อมโอนเง้อมไปยั้งที่ซึ่งมีพระพุทฺชเจ้า พระธรรม พระสงฆ์อยู่ แล้วก็พากันออกไปทางประตูทิศใต้ไปสู่พระเชตวัน ๕

ปฺญฺณ.

๓.๑๙.๔ บอกความหมายถึงลักษณะของบุคคลผู้เด็ดเดี่ยว เช่น

เตน โอวาเทน โอวาทฺตุ ยมฺหํ ภควโต ธมฺมํ สุตฺวา เอโก วุปกฺกุโจ อปฺปมตฺโต อาตานิ ปหิตฺตโต วิหเรยฺยนฺติ ๕

แปลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าได้โปรดสั่งสอนข้าพระองค์ ด้วยพระโอวาทย่อ ๆ พอที่ข้าพระองค์สดับธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว จะเป็นผู้ ๆ เดี่ยว ปลีกออกไป ไม่ประมาท มีความเพียร มีตนอันสั่งตนไปแล้ว ในธรรมเป็นอยู่เถิด ๕

ปฺญฺณ.

๓.๑๙.๕ บอกความหมายถึงลักษณะของสิ่งที่คนต้องการ เช่น

ภควา เอตทโวจ สนฺติ โช ปฺญฺณ จกฺขฺวิญฺญเมยฺยา รุปา อิฏฺฐา กนฺตา มนาปา ปิยฺรุปา กามุปฺสณฺหิตา รชฺนียา ตณฺเจ ภิกฺขุ อภินฺนฺทติ อภิวทติ อชฺฉิเมสาย ติฏฺฐจติ ตสฺส ตํ อภินฺนฺทโต อภิวโต อชฺฉิเมสาย ติฏฺฐจโต อฺปฺปชฺชติ นนฺทิ นนฺทิสฺสมฺทฺยา ทฺกฺขสมฺทฺโย ปฺญฺณาติ วทามิ ๕

แปลว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงได้ตรัสพระดำรัสที่ว่า ดูก่อนปุณณะ มีรูปที่รู้ได้ด้วยจักขุ อันนำปรารภนา นำไคร่ นำพอใจ เป็นที่รัก ประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนดอยู่แล ถ้าภิกษุเพลิดเพลิน พุดถึง ดำรงอยู่ด้วยความตั้งใจรูปนั้น นันที่ย่อมเกิดขึ้นแก่เธอผู้เพลิดเพลินพุดถึง ดำรงอยู่ด้วยความตั้งใจรูปนั้นได้เพราะนันท์เกิด เราจึงกล่าวว่ ทุกข์เกิดนะ ปุณณะ ๕

ปุณณ.

๓.๑๙.๖ บอกความหมายถึงลักษณะอาการที่ไม่นำปรารภนา เช่น

สนฺติ โข ภควโต สาวกา กาเยน จ ชีวิตฺเตน จ อภฺยฺยมาณา หรายมาณา ชิกฺขุจฺฉิยมาณา สดฺถหารกํ ปรีเยสนฺติ

แปลว่า มีเหล่าสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า ที่อึดอัดเกลียดขังร่างกายและชีวิต พากันแสวงหาศาสตราสังหารชีพออยู่แล

ปุณณ.

๓.๑๙.๗ บอกความหมายถึงลักษณะของถิ่นที่นำอยู่ของพระสงฆ์ เช่น

โส วาณิซคามสฺส นาติทุโร นาจฺจาสนฺโน คมนาคมนสมฺปนฺโน วิวิตโต อปฺปสทฺโท ๕

แปลว่า วัดนั้นอยู่ไม่ไกล ไม่ใกล้หมู่บ้านพ่อค้ามาก ไปมาสะดวก เจียบ มีเสียงไม่ร่าคาญ ๕

ปุณณ.

๓.๑๙.๘ บอกความหมายของลักษณะของผู้ทำความดีตามหลักบุญกริยาวัตถุ ๓ ประการ เช่น

อิโต ปฏฺจาย ทานํ เทหิ สึลํ รกฺขาหิ ภาวนํ ภาวะหิ ฌมมํ สฺสนาหิติ ปุณฺนาเนาปกาเรหิ ฌมมํ เทเสสิ ๕

แปลว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมโดยประการต่าง ๆ อีกว่า อุบาสิกา จำเดิมแต่นี้ไป เธอจงบำเพ็ญทาน จงรักษาศีล จงเจริญภาวนา จงฟังธรรม ๕

มหาวิ.

๓.๑๙.๙ บอกความหมายถึงลักษณะของการปลัดพรากที่เป็นธรรมตาของโลกธรรม เช่น

นฺนุ ตํ อานนฺท มยา ปฏฺกึจฺเจว อุกฺขาตํ สพฺเพหิ ปิเยหิ มนาเบหิ นานาภาโว วินาภาโว อณฺณตาภาโว ตํ กุเตตฺถ อานนฺท ลพฺภา ๕ ยฺนตํ ชาตํ ภูตํ สงฺขตํ ปโลกธมฺมํ ตํ วต มา ปลฺชฺชิตินฺเต จานํ วิชฺชติ ๕

แปลว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสว่า ดูก่อนอานนท ข้อนั้น เราได้บอกเธอทั้งหลายไว้ก่อนแล้ว ไม่ใช่หรือว่ จักต้องมีความจาก ความปลัดพราก ความเป็นอย่างอื่น จากของรักของชอบใจทั้งสิ้น เพราะฉะนั้น จะพึงได้ในของรักของชอบใจนี้แต่ที่ไหน ๕ สิ่งใดเกิดแล้ว มีแล้ว บั้จจัยปรุงแต่งแล้ว มีความทำลายเป็นธรรมดา การปรารภนาว่า ขอสิ่งนั้นอย่าทำลายไป มิใช่ฐานะที่จะมีได้ ๕

สาริปุตฺต.

๓.๑๙.๑๐ บอกความหมายถึงที่พึงของมนุษย์ตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนา เช่น

ตสฺมา ดิห อานนฺท อุตฺตทีปา วิหฺรต อุตฺตสรณฺา อนณฺณสรณฺา ฐมฺมทีปํ ฐมฺมสรณฺา
อนณฺณสรณฺา ๕

แปลว่า เพราะฉะนั้นแหละ เธอทั้งหลายจงมีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง
คือ มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง จงอยู่เถิด ๕

สารีปุตฺต.

๓.๑๙.๑๑ บอกความหมายถึงลักษณะของนักปฏิบัติธรรมที่มีความหนักแน่น เช่น

อิชานนฺท ภิกฺขุ กายเ กายานุปฺสฺสี วิหฺรติ อาตาปี สมฺปชาโน สติมา วิเนยฺย โลก
อภิชฺฌาโทมนสฺส ๕

แปลว่า อานนท ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร
มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย ๕

สารีปุตฺต.

๓.๑๙.๑๒ บอกถึงลักษณะของผู้มีปัญญาที่ดีตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา เช่น

เอส ภิกฺขุ จูเปตฺวา มํ ทสฺสุ จกฺกฺวาพสฺสเสสฺสุ ปญฺญาเย อสฺทิสฺโส เอส ภิกฺขุ มหาปญฺโญ
เอส ภิกฺขุ ปฺกฺกฺปญฺโญ หาสปญฺโญ ชวนปญฺโญ ดิกฺขปญฺโญ นิพฺเพตฺทิกปญฺโญ ๕

แปลว่า ภิกษุนี้วันเราเสีย หาผู้เสมอด้วยปัญญาในหมื่นจักรวาลได้ไม่ เธอมีปัญญามาก
มีปัญญาหนาแน่น มีปัญญากล่าวให้บังเทิงได้ มีปัญญาแล่นไปเร็ว มีปัญญากลับ มีปัญญาในการแทง
ตลอด ๕

สารีปุตฺต.

๓.๑๙.๑๓ บอกถึงคุณลักษณะพระสงฆ์ เช่น

เอส ภิกฺขุ อปฺปิจฺโณ เอส ภิกฺขุ สนฺตฺกฺโข ปวิวิตโต อัสสฺกฺโข อารทฺทวิริโย โจทโก
ปาปครหี ๕

แปลว่า เธอมีความปรารถนาน้อย สันโดษ สงัด ไม่คลุกคลี ปรารถนากวามเพียร เป็นผู้ตัดเดือน
ดีเตียนความชั่ว ๕

สารีปุตฺต.

๓.๑๙.๑๔ บอกถึงลักษณะของมารดาผู้เลี้ยงดูบุตร เช่น

พหุการา ภาเนเต มหาปชาปติ โคตมี ภควโต มาตุจฺจมา อาปาทิกา โปสิกา ชีรสฺส ทายิกา
ภควนฺตํ ชเนตฺติยา กาลกตฺยา ถณฺณํ ปาเยสิ

แปลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระนางมหาปชาปติโคตมี ทรงมีอุปการะมาก เป็นพระ
มาตุจฉาของพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงทะนุถนอมเลี้ยงดูให้พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตั้งมั่นแนม ในเมื่อ
พระชนนีที่วงศ์แล้ว ๕

สุทฺโธทฺน.

๓.๑๙.๑๕ บอกถึงลักษณะของผู้เสียใจ เช่น

อททสา โข อายสฺมา อานนฺโท มหาปชาปตี โคตมึ สฺนุเหติ ปาเทหิ รัชชิกณฺเณน คตฺเตน ทฺกฺขี
ทุมมนํ อสฺสุมฺขี รุทฺมานํ พหิทฺวารโกฏฺจเก จิตฺํ ทิสฺวาน มหาปชาปตี โคตมึ เอตทโวจ กิ นฺุํ คุว
 โคตมึ สฺนุเหติ ปาเทหิ รัชชิกณฺเณน คตฺเตน ทฺกฺขี ทุมมนา อสฺสุมฺขี รุทฺมานา พหิทฺวารโกฏฺจเก จิตาติ ฯ

แปลว่า ท่านพระอานนทได้แลเห็นพระนางมหาปชาปตีโคตมึ ทรงมีพระบาทระบม มีพระกาย
 เต็มด้วยละออง มีทกฺขี เสียพระทัย มีพระพักตร์นองด้วยน้ำตา ทรงกันแสง ประทับยืนอยู่ ณ ชุ่มประดู
 ด้านนอก ครั้นเห็นแล้ว จึงกล่าวความข้อนีแก่พระนางว่า ดูก่อนพระนางโคตมึ เพราะเหตุอะไรหนอ
 พระนางจึงมีพระบาทระบม มีพระกายเต็มด้วยละออง มีทกฺขี เสียพระทัย มีพระพักตร์นองด้วยน้ำตา
 ทรงกันแสง ประทับยืนอยู่ ณ ชุ่มประดูด้านนอก ฯ

สุทฺโธทน.

๓. ลักษณะบทประพันธ์

คำและความหมายที่สัมพันธ์กัน ปราศจากโทษชื่อว่าบทประพันธ์ บทประพันธ์นี้มี ๓ อย่าง
 โดยจำแนกเป็นร้อยกรอง ร้อยแก้ว และบทประพันธ์ผสม ท่านได้แสดงลักษณะของบทประพันธ์ไว้ ๒
 ประการ คือ^{๑๗}

๑. มีคำและความหมายในพากย์สัมพันธ์กัน เช่น พุทฺธํ วนฺทามิ สาทรํ ข้าพเจ้าขอน้อมไหว้
 พระพุทฺธเจ้าโดยเคารพ ทั้งสามคำนี้สัมพันธ์กันโดย พุทฺธํ เป็นกรรม วนฺทามิ เป็นกริยาคุมพากย์ และ
 สาทรํ เป็นกริยาวิเสสนะ

๒. ปราศจากโทษของคำและโทษของความ หมายถึงบทโทษ (โทษของบท) วากยโทษ (โทษ
 ของพากย์) และวากยัตถโทษ (โทษในอรรถของพากย์) บทประพันธ์ดังกล่าวมี ๓ ประเภท คือ

๒.๑ ปัชชะ หมายถึง บทประพันธ์ประเภทคาถาหรือร้อยกรอง เช่น มงคลสูตร เป็นต้น
 ที่แต่งด้วยคาลาล้วน ๆ

๒.๒ คัชชะ หมายถึง บทประพันธ์ที่รจนาเป็นจถุณฺณิยะ หรือที่เรียกว่าเรียงความร้อยแก้ว
 หรือความเรียง เช่น สามัญญผลสูตร เป็นต้น ไม่มีคาถา

๒.๓ วิมิตฺตสสะ หมายถึง บทประพันธ์ผสมที่รจนาไว้ด้วยบทจถุณฺณิยะและฉันทผสมกัน
 เพื่อให้เกิดความกลมกลืนตามความเหมาะสมของเรื่องนั้น ๆ คือ ทั้งสองอย่างผสมกัน เช่น ธชฺคคฺคสูตร
 เป็นต้น ที่ผสมจถุณฺณิยะกับคาถา

ส่วนบทประพันธ์ที่เป็นคาถายังจำแนกออกได้เป็น ๒ คือ นิพนธ์ คือประพันธ์ต่อเนื่อง และอนิ
 พนธ์ คือประพันธ์ที่ไม่ต่อเนื่อง เหมือนกับใบหน้าแม่จะปราศจากโทษคือไม่มีไผ่ฝาราคืออยู่แล้ว ก็ยัง
 ต้องตกแต่งด้วยการทาแป้งแล้วด้วยเครื่องประดับมีต่างหูและติลกเจิมหน้า เป็นต้น จึงจะงามฉันท

^{๑๗} พระคัมภีร์สาราภิวงศ์, สุโพธาลังการมัญชรี (นครปฐม : มหาจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย วิทยาเขตบพพิ
 ศึกษาพุทธโฆส, ๒๕๔๖), หน้า ๑๔-๑๕.

ถ้อยคำคือบทประพันธ์แม้ปราศจากโทษของบท พากย์ และความของพากย์ ก็ต้องตกแต่งด้วย
อลังการคือสัททาลังการ และอรรถาลังการจึงจะงาม ฉะนั้น^{๑๔}

อลังการ คือ การตกแต่งเสียงและความหมาย เพื่อให้เกิดความไพเราะทางรูปศัพท์และ
ข้อความที่ผู้พูดสื่อถึง มี ๒ ประเภท คือ

๑. สัททาลังการ การตกแต่งเสียง

๒. อรรถาลังการ การตกแต่งความหมาย

ศัพท์และความหมายของศัพท์จัดเป็นบทประพันธ์ได้ ต้องร้อยกรองเรียบเรียงตามอลังการนั้น
อย่างเป็นเรื่องเป็นราวที่เดียว^{๑๕} ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๔.๑ สัททาลังการ

การตกแต่งทางเสียง เรียกว่า สัททาลังการ หรือรศำ พระคัมภีร์จนจารย์จึงกล่าวถึงสัททา
ลังการมี ๑๐ อย่าง ที่กวีใช้ประดับคำในบทประพันธ์ ดังต่อไปนี้

๑. ปสาทคุณ ความแจ่มกระจ่าง คือ มีบทสัมผัสอยู่ใกล้กันและอ่านเข้าใจง่าย

๒. โอชคุณ ความซาบซึ้งตรึงใจ คือผูกบทหลายบทเป็นบทสมาสยว

๓. มธุรสคุณ ความอ่อนหวานราบรื่นคล้องจองสัมผัส

๔. สมตาคคุณ ความมีเสียงสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับ

๕. สุขุมลตาคคุณ ความมีเสียงนุ่มนวลกระชดกระช้อย

๖. สีเลศคุณ ความมีเสียงกลมกลืนกัน

๗. อุทารตาคคุณ ความสง่างามด้วยการแสดงคุณธรรมอันสูงส่ง

๘. กันทิคุณ ความน่าฟังใจ คือไม่พูดเกินความจริง

๙. อัถกพยัตติคุณ การมีความหมายแจ่มแจ้งของอรรถ

๑๐. สมာธิคุณ รศำที่ยกเอาสภาพปกติของสิ่งที่มีจริงไปใส่ไว้ในสิ่งที่ไม่จริง

ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๔.๑.๑ ปสาทคุณ ความแจ่มกระจ่าง คือ มีบทสัมผัสอยู่ใกล้กันและอ่านเข้าใจง่าย มีหลัก
ใหญ่ ๒ ประการ คือ มีบทสัมผัสอยู่ใกล้กัน คือบทกัตตาก็ดี กรรมก็ดี ได้รับการวางใกล้กันในพากย์
ตามความที่จะฟังสัมผัสกัน และมีเนื้อความชัดเจน คือมีอรรถอันสอดคล้องกับความเข้าใจของคน
ทั่ว ๆ ไป ไม่มีบทที่มีความหมายเข้าใจยาก อ่านแล้วเข้าใจทันที เช่น

พุทธานุพุทโธ โส เถโร

โกณฑญโย ติพฺพนิฏฺกโม

ลาภี สุขวิหารานัน

วิเวกานัน อภิณหโส ๗

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘.

^{๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒.

๔.๑.๓.๑ ปทาสัตติมธรรดา มีเสียงคล้องจองกัน คือประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน
กรณ์ และมาตราเสียงยาวสั้นเหมือนกันไว้ใกล้กัน เช่น

เทวา ทิพฺเพหิ คนฺเเหหิ	มาเลหิ สุรภีหิ จ
วาทีเตหิ จ นจฺเจหิ	สงฺคีติหิ จ ปุชฺชํ ๗

แปลว่า

ทวยเทพทั้งหลายพากันบูชาด้วยของหอมและดอกไม้ทิพย์
อันนำยินดี และด้วยการขับร้องฟ้อนรำดีดสีตีเป่า อันเป็นทิพย์ ๗

ปชา. ๗๗

ข้อความในคาถานี้จะเห็นได้ว่ามีฐาน กรณ์ และมาตราเหมือนกันอยู่ใกล้กัน กล่าวคือ
คำว่า เทวา ทิพฺเพหิ คนฺเเหหิ มีที่ฆะสระคือ เท วา เพ เเห มีอักษรทันตฐานคือ ท ว ทิ ธ
และมีที่ฆสระและรัสสระคือ เท วา เพ หิ เเห หิ อยู่ใกล้กัน

คำว่า มาเลหิ สุรภีหิ จ มีที่ฆะสระคือ มา เล ภี มีอักษรโอฏฐฐานคือ มา ภี และมีที่ฆสระและ
รัสสระคือ มา เล หิ สุ ภี หิ อยู่ใกล้กัน

คำว่า วาทีเตหิ จ นจฺเจหิ มีที่ฆะสระคือ วา เต เจ มีอักษรทันตฐานคือ ต เต และมีที่ฆสระ
และรัสสระคือ วา ที เต หิ เจ หิ อยู่ใกล้กัน

คำว่า สงฺคีติหิ จ ปุชฺชํ มีที่ฆะสระคือ คี ภู มีอักษรทันตฐานคือ ส ต และมีที่ฆสระและ
รัสสระอยู่ใกล้กันคือ คี ติ หิ ภู ฃ อยู่ใกล้กัน

สัททาลังการประเภทนี้จึงมีลักษณะพิเศษคือมีสัมผัสสระที่เรียกว่าสัมผัสนอกและสัมผัสใน
ปรากฏอยู่บทกวี แต่บาลีไม่มีกฎการสัมผัสสระนอกและสัมผัสในที่แน่นอนเหมือนภาษาไทย หากใช้
คำให้มีสัมผัสสระคล้องจองกันก็จัดเป็นปทาสัตติมธรรดา ฟังสังเกตคาถานี้มีเสียงสระสัมผัสกันคือเสียง
อา ไน วา มา วา เสียง เอ ไน เท เพ เเห เล เต เจ เสียง อี ไน หิ ไนบาทที่ ๑ มี ๒ พยางค์ บาทที่ ๒
มี ๒ พยางค์ บาทที่ ๓ มี ๒ พยางค์ และบาทที่ ๔ มี ๑ พยางค์ และเสียง อี ไน ทิ และ ติ เสียง อี ไน
ภี และ ติ ซึ่งเป็นเสียงแทรกที่ทำให้เสียง อี เต้นด้วยเสียง อี

๔.๑.๓.๒ อนุปฺปาสมธรรดา กล่าวซ้ำเสียง คือออกเสียงซ้ำกันบ่อย ๆ นั้นเอง เช่น

นาภิกงฺขามิ มรณํ	นาภิกงฺขามิ ชีวิตํ
กาลญฺจ ปฏิกงฺขามิ	นิพฺพิสํ ภตโก ยถาติ ๗

แปลว่า

เราไม่หวังความตาย ไม่หวังความเป็นอยู่ แต่หวังเวลาเหมือนกับคน
รับจ้าง คาดหวังค่าจ้างอยู่ ฉะนั้น ๗

ทพพ.๔.

คาถานี้มีเสียง ฤษ ช้ำกันในบาทที่ ๑ และ ๒ ในคำว่า อากฤษขามิ และคำว่า ปฏิฤษขามิ ในคาถาที่ ๓ คาถานี้จึงจัดเป็นอนุปาสมธูรตาคุณ

๔.๑.๔ สมตาคุณ ความมีเสียงสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับ มีพยัญชนะเสียงอ่อนฐานเดียวกันจำนวนมาก พยัญชนะเสียงแข็งฐานเดียวกันจำนวนมาก หรือพยัญชนะเสียงอ่อนผสมเสียงแข็งที่มีฐานเดียวกัน ทำนจำแนกสมตาคุณออกเป็น ๓ ประการ คือ

เกวลมุกุสมตาคือ ความสม่ำเสมอด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนทั้งสิ้น ทำให้เกิดความไพเราะด้วยเสียงอ่อน เช่น

โอฤกาภาวัสสุส ยโส

อุสุสิโต มารมทุทโน

นหุ สมปตติ กาโล เม

นิพพานตถาย ปุตติกา ๫

แปลว่า

ยศคือการย้ายymar อันวงศ์แห่งพระเจ้าโอฤกาภราช ก็ถูกยกขึ้นแล้ว
ลูกทั้งหลาย บัดนี้ถึงเวลาที่ดิฉันจะนิพพานมิใช่หรือ ๫

ปชา. ๓๕.

ในข้อความนี้จะเห็นได้ว่าประกอบด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนฐานเดียวกันจำนวนมาก คือ

๑.กัณฐฐาน (เกิดที่คอ) คือ โอฤกาภา ก กา

๒.ทันตฐาน (เกิดที่ฟัน) คือ วั สสุส โส สุสิ โต ทุท นหุ ส ปตติ โล นิพพานตถา ตติ

จึงจัดเป็นเกวลมุกุสมตาคือ แม้ ฤ อักษร ในบาทที่ ๔ จะเป็นชนิดอักษร ก็ไม่ผิดตามเกวลมุกุสมตาคือ เพราะชนิดอักษรนั้นช่วยให้ไม่ขัดแย้งกับสิเลสคุณ (ความมีเสียงกลมกลืนกัน)

เกวลมุกุสมตาคือ ความสม่ำเสมอด้วยพยัญชนะเสียงแข็งทั้งสิ้น ทำให้เกิดความไพเราะด้วยพยัญชนะเสียงแข็ง เช่น

อากาศฐฐา จ ฤษมฤษฐา

เทวา สาครฐฐาปี วา

เต เทวา อภิฤษษุทธิ

มาตาเปติภร์ ฤษร์ ๫

แปลว่า

ทวยเทพประจำอากาศ ประจำภาคพื้น ประจำสาครย่อมคุ้มครองนระ

อนุปาสมธูรตาคุณ เช่น ปสฺสติ ปสฺโส ปสฺสหนฺตํ

อปสฺสหนฺตญจ ปสฺสติ

อปสฺสหนฺโต อปสฺสหนฺตํ

ปสฺสหนฺตญจ น ปสฺสติ ๫ พุ.ธ.๒๖/๖๑

ผู้เห็นธรรมย่อมเห็นทั้งผู้เห็นธรรมและผู้ไม่เห็นธรรม ผู้ไม่เห็นธรรมย่อมไม่เห็นทั้งผู้ไม่เห็นธรรมและผู้เห็นธรรม ๫

พยัญชนะเสียงอ่อน (มุกุอักษร) ที่ท่านกล่าวถึงในสัททาลังการนี้และสัททาลังการอื่น ๆ ไม่เพียงหมายถึงสิติอักษร ๑๐ ตัวนี้คือ ปฐมอักษร (ก จ ฐ ต ป) และตติอักษร (ค ช ท ฑ พ) เท่านั้น แต่ยังมีหมายถึงปัจฉิมอักษร (ง ญ ฌ น ม) และอวารค (ย ร ล ว ส ห พ -) อีกด้วย ดังนั้น การกล่าวซ้ำ ล อักษรที่แม้จะไม่ใช้สิติล ก็จัดเป็นพยัญชนะเสียงอ่อน จึงไม่น่าชมเชย ส่วนพยัญชนะเสียงแข็ง (มุกุอักษร) คือ ชนิดอักษร ๑๐ ตัว อันได้แก่ทุติอักษร (ข ฉ ฐ ถ ผ) และจตุตถอักษร (ฝ ฒ ฌ ฐ ฎ)

ผู้เลี้ยงซึ่งมารดาและบิดา ๫

มหากัจจายน. ๕๔.

คาถานี้มีพยัญชนะเสียงแข็งคือธนิธอักษรคนละฐานรับสัมผัสกันในแต่ละบาท โดยบาทแรกมี ฐ อักษร ใน อากาสฏฐา และ ภูมฏฐา บาทที่ ๒ มี ฐ อักษร ใน สาครฏฐาปี บาทที่ ๓ มี ภ อักษร และ ข อักษร ใน อภิรทขนฺติ บาทที่ ๔ มี ภ อักษร ใน มาตาเปติภโร หนึ่ง จ อักษรนี้จัดเข้าใน มุทฐฐาน ภ อักษรจัดเข้าในกลุ่มโฏฐฐาน คาถานี้จึงมีความสม่ำเสมอแห่งธนิธอักษรคือ ฐ ในบาทที่ ๑ และบาทที่ ๒ ส่วน ภ อักษรในบาทที่ ๓ และบาทที่ ๔ ถึงแม้ว่าบาทที่ ๓ จะมีธนิธอักษรคือ ข ก็ไม่จัดว่าผิด สุขุมาลดาคุณ คาถานี้มีเสียงธนิธ ๖ พยางค์ มีพยัญชนะเสียงอ่อน ๒๖ พยางค์ แต่เสียงธนิธสามารถทำให้เสียงของตนเด่นชัดกว่าเสียงอ่อนเหล่านั้น

เต เทวา อภิรทขนฺติ มาตาเปติภโร หนึ่ง
มาตาเปติภโร โลก ยถิจฺฉิตํ ลภิสฺสตีติ ๫

แปลว่า

เหล่าเทวดาย่อมรักษานระ ผู้เลี้ยงบิดามารดา ผู้เลี้ยงมารดาและบิดา
ก็จะได้สิ่งที่ปรารถนาในโลก ๫

มหากัจจายน. ๕๖.

คาถานี้มีพยัญชนะเสียงแข็งคือธนิธอักษรคนละฐานรับสัมผัสกันในแต่ละบาท โดยบาทแรกมี ภ อักษร และ ข อักษร ใน อภิรทขนฺติ บาทที่ ๒ มี ภ อักษร ใน มาตาเปติภโร บาทที่ ๓ มี ภ อักษร ใน มาตาเปติภโร บาทที่ ๔ มี ภ อักษร ใน ลภิสฺสตีติ และ จ อักษร ใน ยถิจฺฉิตํ หนึ่ง ภ อักษร จัดเข้าในกลุ่มโฏฐฐาน คาถานี้จึงมีความสม่ำเสมอแห่งธนิธอักษรคือ ภ ในบาทที่ ๑-๔ ถึงแม้ว่าบาทที่ ๑ จะมีธนิธอักษรคือ ข และบาทที่ ๔ มี จ อักษร ก็ไม่จัดว่าผิด สุขุมาลดาคุณ

คาถานี้มีเสียงธนิธ ๖ พยางค์ มีพยัญชนะเสียงอ่อน ๒๖ พยางค์ แต่เสียงธนิธสามารถทำให้เสียงของตนเด่นชัดกว่าเสียงอ่อนเหล่านั้น เปรียบดังขณะบรรเลงดนตรี แม้เสียงกลองสั้นจะดังเสมอ แต่เสียงกลองยาวที่ดีในบางครั้งอาจเด่นชัดกว่าเสียงกลองสั้น ดังนั้น ท่านจึงจำแนกเป็นเกวลมฺภู สมดา ในกรณีที่มีเสียงธนิธชัดเจน

มิสสกสมดา คือ ความสม่ำเสมอด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนผสมเสียงแข็ง ทำให้เกิดความไพเราะ ด้วยเสียงผสมกัน เหมือนปีและกลองอันมีเสียงไปคนละทาง แต่เข้าผสมกันได้ เช่น

สุทฺฐฏฐาปี ตํ สุตฺวา สีมมาคจฺฉุํ ภิกฺขโว
เกจิ พุทฺธานุภาเวณ เกจิ อิทฺธีสุ โภวิทฺทา ๫

แปลว่า

ภิกษุทั้งหลายถึงอยู่ไกล ได้ฟังคำประกาศนั้นแล้ว ก็มาได้เร็ว บางพวก
มาด้วยพุทธานุภาพ บางพวกที่ฉลาดในฤทธิ์ก็มาด้วยฤทธิ์ ๫

ปชา. ๑๖๙.

คาถานี้ประกอบด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนและเสียงแข็งผสมกัน จะเห็นได้ว่าบาทแรกมีชนิดอักษรคือ ฐ ใน สุทฺถุฏฐาปี บาทที่ ๒ คือ ข และ ฉ ใน สีมมาคจฺฉุ และ ช ใน ภิกฺขโว บาทที่ ๓ ฐ และ ภ ใน พุทฺธานุภาเวน และ บาทที่ ๔ ฐ ใน อิทฺธิสุ แม้พยัญชนะเสียงอ่อนอื่นก็มีฐานเดียวกันจำนวนมาก ได้แก่ สุ ทฺ ตฺ วา สี ท วิ ทา จึงประกอบด้วยมิสกสมดา

๔.๑.๕ สุขุมาลตาคุณ ความมีเสียงนุ่มนวลกระชดกระช้อย โดยมีพยัญชนะเสียงอ่อนมากกว่าอักษรชนิด และไม่มีอักษรออกเสียงยากคือ สนธิ สมาส และสังโยคที่ประกอบบทไว้ไม่ดี หรือเป็นความนุ่มนวลด้วยการประกอบคำที่สละสลวยโดยหลีกเลี่ยงความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสมมีลักษณะ ๓ อย่าง คือ มีพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมากไม่มีพยัญชนะเสียงอ่อนล้วน ๆ โดยมีชนิดอักษรอยู่บ้างและปราศจากอักษรออกเสียงยากคือ สนธิ สมาส หรือสังโยคที่ประกอบบทไม่ดี

ราชาโน ขตฺติยา มาตา ปีตา ภاتا จ กนิฏฺฐา
ภคินี จาปี อาลยา จ อนาทกา อจาริยฺปชฺฌา จ ๫

แปลว่า

พระราชามหากษัตริย์ มารดาบิดา พี่สาวน้องสาว พี่ชายน้องชาย
พี่หญิงน้องหญิง และอุปัชฌาย์อาจารย์ ก็มีความอาลัยในหมู่ท่าน
ผู้จากไปแล้วสู่สวรรค์ ๫

สุทฺโธทน.๕.

คาถานี้ประกอบด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก โดยมีชนิดอักษร ๓ พยางค์ คือ ภ ใน ภاتا และ ฐ ใน กนิฏฺฐา ในบาทที่ ๒ ภ ใน ภคินี ในบาทที่ ๓ และไม่มีอักษรออกเสียงยากอันได้แก่ สนธิและสมาส แม้บทสังโยคในคาถาว่า ขตฺติยา กนิฏฺฐา และ ปชฺฌา ก็ออกเสียงง่าย จึงประดับด้วย สุขุมาลตาคุณ

๔.๑.๖ สิลเสศฺคุณ ความมีเสียงกลมกลืนกัน ด้วยบทสังโยคและอักษรเสียงหนักคืออักษรชนิด และที่ฉสระ ซึ่งก่อให้เกิดความจับใจแก่ผู้ฟัง มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ มีบทสังโยคฐานเดียวกันอยู่ใกล้กัน ทำให้เกิดเสียงรับสัมผัสกันของสังโยค และมีอักษรเสียงหนักคือที่ฉสระและอักษรชนิดรับสัมผัสกัน เช่น

ปฏฺิสมฺภิทา จตฺสฺโส วิโมกฺขาปี จ อฏฺุจิเม
ฉพฺภิกฺกยา จจฺฉิกิตา กตฺ พุทฺธสฺส สาสณฺ ๫

แปลว่า

คุณวิเศษเหล่านี้ คือ ปฏฺิสมฺภิทา ๔ วิโมกฺข์ ๘ และอภิกฺกยา ๖ พวก

คำว่า สิลเสศ มาจาก สิลิส ธาตุ หมายถึง แนนชิต อาศัย ลง ณ ปัจจัย.

หม่อมฉันกระทำให้แจ้งแล้ว คำสอนของพระพุทธเจ้า ดิฉันได้กระทำ
เสร็จแล้ว ฯ

ปชา. ๘๗.

คาถานี้ประกอบด้วยสิเลสคุณ มีองค์ประกอบ ๒ ประการ คือ

๑. มีบทสังโยคฐานเดียวกันอยู่ใกล้กัน คือ สมฺภิก ๓ สฺโส โมฺกฺขาปิ อฏฺฐิจิ ภิกฺขุณา สจฺจฉิ
พฺพุทธสฺส ในบาททั้ง ๔ โดยคำว่า พฺพุทธ ๓ สฺโส เป็นทันตฐาน ส่วนคำว่า สจฺจฉิ ภิกฺขุณา เป็นतालฐาน

๒. มีอักษรเสียงหนักคือที่ฆสระและชนิธอักษร รับสัมผัสกัน คือ บาทแรกมี ทา และ โส
บาทที่ ๒ มี โม ขา บาทที่ ๓ มี ญา และ ตา และบาทที่ ๔ มี सा บาทแรกมีชนิธอักษรคือ ภ ใน
ปฏิสมฺภิกทา บาทที่ ๒ มี ข ใน วิโมกฺกขาปิ และ จ ใน อฏฺฐิจิเม บาทที่ ๓ ฉ ใน สจฺจฉิกตา ส่วนบาทที่
๔ แม้ไม่มีชนิธอักษรก็มี ตั้ ที่เป็นนิคหิตปรครุแทน ในคำ กตฺ และ สาสนํ

๔.๑.๗ อุทารตาคุณ ความสง่างามด้วยการแสดงคุณธรรมอันสูงส่ง เช่น ความเสียสละ
เป็นต้น หรือการประกอบบพวิเสสนะที่น่าชมเชย เช่น

น ชรา มจฺจุ วา ยตุถ

อปฺปิเยหิ สมากโม

ปิเยหิ น วิโยโคตฺถิ

ตํ วชฺชียํ อสงฺขตํ ฯ

แปลว่า

ในที่ใด ไม่มีความแก่หรือความตาย ไม่มีการสมาคมด้วยสัตว์และ
สังขารอันไม่เป็นที่รัก ไม่มีการพลัดพรากจากสัตว์และสังขาร อันไม่
เป็นที่รัก ที่นั่น นักปราชญ์ควรกล่าวว่าเป็นอสังขตสถาน ฯ

ปชา. ๒๓.

คาถานี้กล่าวถึงลักษณะและคุณอันสูงส่งของลักษณะพระนิพพานที่เป็นอสังขตสถาน คือ
สถานที่ไม่มีสิ่งปัจจัยปรุงแต่ง กล่าวคือไม่มีความแก่ ความตาย ไม่มีสุขและไม่มีทุกข์เป็นต้น จึงประดับ
ด้วยอุทารตาคุณ

๔.๑.๘ กัณหตฺตฺถิคุณ ความน่าพึงใจ คือไม่พุดเกินความจริง โดยสื่อความหมายตรงกับภาวะที่
เป็นไปไม่ได้ ไม่เกินเลยจากความจริง เช่น

ยํ น ทิฏฺฐจํ ปฺราณเหหิ

ตฺตฺถิกาจริเยหิ จ

ตํ ปทํ สุกฺมารีหิ

สตุตฺตวสฺสาหิ เวหิตํ ฯ

แปลว่า

กัณห (พระนิพพาน) ใดที่ตติถิกายาจารย์ทั้งหลาย ผู้เก่าแก่ ไม่เห็นแล้ว
บทนั้นอันเด็กหญิงที่มีอายุ ๗ ขวบ รู้แจ้งประจักษ์แล้ว ฯ

ปชา. ๗๕.

คาถานี้กล่าวชมเชยพระผู้มีพระภาคว่าเป็นผู้แนะนำอย่างยอดเยี่ยม แม้กระทั่งเด็กหญิงอายุ ๗ ขวบ ก็ได้บรรลุพระนิพพานที่เจ้าลัทธิตั้งหลายในกาลก่อนมิได้รู้เห็น ทั้งไม่เป็นการพูดเกินไป เพราะเป็นความจริงที่ประจักษ์ในโลก จึงเป็นที่พึงใจของมหาชน ประดับด้วยกัณติคุณ

๔.๑.๙ **อัตถพยัตติคุณ** การมีความหมายแจ่มแจ้งของอรรถ คือ มีความหมายชัดเจน ไม่กำกวม ไม่ก่อให้เกิดความสงสัยคลุมเครือ อ่านแล้วเข้าใจได้ทันที เช่น

อภทิ กาโย โรธา สญญา เวทนาสีตริหฺสุ
สพฺพา รูปสมฺมึสุ สงฺขารา วิญญาณํ อตฺถมคฺคมาติ ฯ

แปลว่า

รูปกายได้สลายแล้ว สัญญาดับแล้ว เวทนาทั้งปวงเป็นธรรมชาติเย็นแล้ว สังขารทั้งหลายสงบแล้ว วิญญาณถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ ฯ

ทพฺพ.๑

คาถานี้แสดงถึงลักษณะของการดับของขั้นที่ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไปในขณะเดียวกันกับการดับสังขารด้วยการเข้าถึงนิพพาน

๔.๑.๑๐ **สมมติคุณ** รสคำที่ยกเอาสภาพปกติของสิ่งที่มีจริงไปใส่ไว้ในสิ่งที่ไม่จริง แต่การยกเอาไปนั้นเป็นไปโดยชอบคือไม่ผิดไปจากที่ชาวโลกเข้าใจกัน ความหมายก็คือพูดถึงสิ่งที่ไม่จริงให้เหมือนมีจริง เช่น พูดสิ่งที่ไม่มีชีวิตให้เหมือนมีชีวิต หรือพูดถึงสิ่งที่ไม่มีรูปให้เหมือนมีรูปเป็นต้น ทั้งนี้เพื่อให้เห็นภาพพจน์ชัดเจน เช่น

มฺหุตฺตํ ตณฺหาสมณฺ ชีริ ตฺวํ ปายิตฺ มยา
ตยาหิ สนฺตมจฺจนฺตํ ฐมฺมชฺรีริ หิ ปายิตา ฯ

แปลว่า

หม่อมฉันให้พระองค์ดูตีม้น้ำนม อันระงับความอยากได้ชั่วคราว
แม้ น้ำนมคือพระสังขารอันสงบระงับโดยส่วนเดียว พระองค์ก็ให้
หม่อมฉันดื่มแล้ว ฯ

ปชา.๔๑.

คาถานี้ยกเอาสภาพแห่งรสคือพระสังขารที่เป็นนามธรรมขึ้นมา โดยนำรสคือน้ำนมที่เป็นรูปธรรมเป็นตัวสื่อให้เห็นระหว่างรสน้ำนมและรสแห่งสังขาร จึงประดับด้วยรสสัมมสมมติคุณ

มฺหุธาตาทินฺริหฺทานิ ยา มาตา सा ภวณฺณเว
นิมฺคฺคาหิ ตยา ปฺตฺต ตาริตา ภวสาครา ฯ

แปลว่า

สตรีที่เป็นพระมารดาของพระนราธิบตีมีพระเจ้านันทาตุเป็นต้น ชื่อว่า
เป็นมารดา ผู้ยังบุตรให้จมอยู่ในห้วงมหรณพคือภพ ข้าแต่พระโอรส

หม่อมฉันผู้จมนั่งอยู่ในห้วงมรรณพคือภพ อันพระองค์ให้ข้ามไปจาก
 สาคกรคือภพแล้ว ฯ

ปชา.๔๔.

คาถานี้เป็นการนำเอาสภาพของสิ่งที่มีรูปคือสาคกรมาใส่ไว้ในภพที่ไม่มีรูป จึงประดับด้วย
 รูปธรรมสมาธิคุณ

สำหรับสัททาลังการที่กล่าวมาข้างต้น จึงได้แยกสัททาลังการเป็น ๒ อย่าง คือ โขชคุณและ
 อุทราตาคุณเป็นสัททาลังการโดยเสียงและความหมาย สมาธิคุณเป็นสัททาลังการโดยความหมาย
 และเป็นสัททาลังการโดยเสียงที่แสดงข้อความนั้นโดยปริยาย ส่วนสัททาลังการ ๗ อย่างนอกจากนี้
 เป็นสัททาลังการโดยเสียงอย่างเดียว^{๒๐}

๔.๒ อัดถาลังการ

อัดถาลังการเป็นการตกแต่งทางความหมายเพื่อให้ได้รสความ มี ๒ ประเภท คือ^{๒๑}

๑.สภาวะวุดติ เป็นการกล่าวโดยตรง คือ พูดตรงๆ ตามสภาวะของเนื้อหาเรื่องราวอัน
 ได้แก่ ประเภทเดียวกัน คุณลักษณะเดียวกัน กริยาอาการเดียวกัน และรูปธรรมคือบุคคลสิ่งของ
 เดียวกัน

๒.วังกวดติ เป็นการกล่าวโดยอ้อม คือ พูดในเชิงอุปมาเปรียบเทียบ เป็นต้น ในสุโพธา
 ลังการมัญชรีได้จัดวังกวดติไว้ ๓๕ ประเภท คือ อติสยวุดติ อุปมา รูปกะ อาวุดติ ที่ปกะ อักเขปะ
 อัดถันตรนยาสะ พยติเรกะ วิภาวนา เหตุ กมะ ปียตระ समाสวุดติ ปริกัปปนา สมาหิตะ ปริยายวุดติ
 พยาไชปวันณะ วิสสะ รูปหาลังการ สีเลสวุดติ ดุลยโยคิตา นิทัสสนะ มหันตัตตะ วัณญา
 อับปกัตตฤติ เอกาวลี อัญญมัญญะ สหวุดติ วิโรชิตาปริวุดติ ภมะ ภาวะ มิสสะ อาสี และรส^{๒๒}
 ส่วนอุปมาลังการจัดเข้าในวังกวดติดังกล่าวข้างต้น ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๔.๒.๑ อุปมาลังการ

อุปมา คือ สภาวะที่คล้ายคลึงกันระหว่างอุปมานะ (เครื่องเปรียบเทียบ) และอุปเมยยะ (สิ่งที่
 ถูกเปรียบเทียบ หมายความว่า เป็นการนำเอาวัตถุอย่างหนึ่งซึ่งมีลักษณะละม้ายคล้ายคลึงกันมา
 เปรียบเทียบกับวัตถุอีกอย่างหนึ่งมี ๓ ประเภท^{๒๓} คือ

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๒.

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔๓.

^{๒๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕๔.

^{๒๓} พระธรรมโมลี, งานวิจัยการศึกษาเชิงวิเคราะห์พระคาถาธรรมบท (นครปฐม : มหาจุฬาลงกรณราช
 วิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีพุทธโฆส, ๒๕๔๕), หน้า ๓๐.

๔.๒.๑.๑ สัททคัมมา รู้ด้วยศัพท์คือมีศัพท์ระบุอุปมาปรากฏ เช่น อิว วา ตุลย เป็นต้น
 ๔.๒.๑.๒ อัถตคัมมา รู้ด้วยอรรถคือไม่มีศัพท์ระบุอุปมาแต่ความหมายระบุว่าเป็นอุปมา
 ๔.๒.๑.๓ วากยัตถวิสยา มีความของพากย์เป็นวิสัย คือ ไม่มีศัพท์ระบุอุปมา ไม่มีความ
 บ่งว่าเป็นอุปมา แต่เมื่อรวมความเข้าทั้งประโยคแล้ว ก็รู้ได้ว่าเป็นอุปมา ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๔.๒.๑.๑ สัททคัมโมปมา อุปมาารู้ได้ด้วยศัพท์คือมีศัพท์ระบุอุปมาปรากฏมีอยู่ ๓ ประเภท คือ
 ๔.๒.๑.๑.๑ สมาสสัททคัมมา อุปมาที่พึงรู้ด้วยศัพท์คือบทสมาส เช่น
 การเปรียบเทียบระหว่างน้ำนมหทางโลกกับน้ำนมหทางธรรม ด้วยคำบาลีว่า
 “ธมฺมขีริ” ดังข้อความต่อไปนี้

หม่อมฉันให้พระองค์ดูตม้น้ำนมห อันระงับความอยากได้ชั่วคราว น้ำนมห
 คือพระสัทธรรมอันสงบระงับโดยส่วนเดียว พระองค์ก็ให้หม่อมฉันตม

มหาปชา.คาถาที่ ๔๒.

เปรียบเทียบถึงสตรีที่เป็นมารดาของกษัตริย์ที่สามารถให้เกิดได้ แต่ยังคง
 อยู่วิภวสงสารอยู่ ด้วยคำว่าบาลีว่า “ภาวณฺณเว” แต่ได้กล่าวเปรียบเทียบพระพุทฺธเจ้าที่สามารถยัง
 พระนางที่จมอยู่ในห้วงน้ำใหญ่คือภพ ให้ข้ามพ้นจากสงสาร ด้วยคำบาลีว่า “ภวสาครา” ดังข้อความ
 ต่อไปนี้

สตรีที่เป็นพระมารดาของพระนราธิบตีมีพระเจ้านันธาตุดีเป็นต้น ชื่อว่า
 เป็นมารดา ผู้ยังบุตรให้จมอยู่ในห้วงมหรณพคือภพ ข้าแต่พระโอรส
 หม่อมฉันผู้จมตั้งอยู่ในห้วงมหรณพคือภพ อันพระองค์ให้ข้ามไปจาก
สาครคือภพแล้ว

มหาปชา.คาถาที่ ๔๔.

เปรียบเทียบพระยุคลบาทของพระพุทฺธเจ้าที่ละเอียดอ่อนเช่นกับดอกบัว ด้วยคำ
 บาลีว่า “กมลโกมล” ดังข้อความต่อไปนี้

ขอทรงโปรดเหยียบพระยุคลบาทอันเคลื่อนกล่นไปด้วยลายจักรและธง
 ที่ละเอียดอ่อน เหมือนกับดอกบัวออกมาเถิด หม่อมฉันจักถวายบังคม
 พระยุคลบาทนั้น จักทำความรักในบุตร

มหาปชา.คาถาที่ ๔๘.

เปรียบเทียบร่างกายที่มีโทษเหมือนกับที่อยู่ของอสรพิษ เป็นที่อยู่ของโรค
 เป็นสถานที่เกิดทุกข์ เป็นที่สัญจรไปมาของความแก่และความตาย ด้วยคำบาลีว่า “อาสีวิสาทยสเม
 โรควาเส กเพเวเร นิพพิณฺณา ทุกขสงฺขมาฏฺเฐ ชรามรณโคจรเ นานากลิมลาภิณฺเณ ปรายตฺเต
 นิรีหเก” ดังข้อความต่อไปนี้

ดิฉันเบื่อหน่ายในร่างกายอันเสื่อมด้วยที่อยู่ของอสรพิษ เป็นที่พักของ
โรค เป็นสถานที่เกิดทุกข์ มีชราและมรณะเป็นโคจร เต็มไปด้วยมลทิน
คือซากศพต่าง ๆ ต้องพึ่งพาผู้อื่น ปราศจากเรี่ยวแรงฉะนั้น ดิฉันจึง
ปรารถนาจะนิพพานเสีย ขอลูกทั้งหลายจงยอมอนุญาตให้เกิด

มหาปชา.คาถาที่ ๖๕.

เปรียบเทียบบุคคลที่ต้องอยู่ในวัฏสงสาร เป็นอันห่วงไหวด้วยแรงพายุคือ
ผลกรรม ด้วยคำบาลีว่า “กมุขวายุสมริตา” ดังข้อความต่อไปนี้
เมื่อดิฉันยังท่องเทียวอยู่ในสงสาร เป็นห่วงไหวเพราะพายุคือกรรม
จึงเกิดในบ้านของทาสในอาณาเขตของพระเจ้ากาสิ

มหาปชา.คาถาที่ ๑๑๙.

เปรียบเทียบการพบพระพุทธเจ้าเช่นเดียวกับการได้ดื่มน้ำอมฤต ด้วยคำ
บาลีว่า “อมตาคาริ” ดังข้อความต่อไปนี้
การได้เห็นพระองค์ ผู้เป็นนาถเจ้าของโลกครั้งนี้ ก็เป็นครั้งสุดท้ายของ
หม่อมฉัน หม่อมฉันจักเห็นพระพักตร์ของพระองค์ ซึ่งมีอากาโรปานน้ำ
อมฤต

มหาปชา.คาถาที่ ๑๔๕.

เปรียบเทียบการข้ามมหาสมุทรได้ เหมือนกับการบรรลุนิพพาน ด้วยคำ
บาลีว่า “ติณฺณสํสารสาครา” ดังข้อความต่อไปนี้
คนอื่น ๆ ไม่ควรเศร้าโศกถึงพระนาง ผู้ข้ามสาครคือสงสารไปแล้ว
ละเว้นเหตุอันทำให้เดือดร้อนเสียได้ เป็นผู้เยือกเย็นดับสนิทดีแล้ว

มหาปชา.คาถาที่ ๑๙๑.

๔.๒.๑.๑.๒ ปัจจัยสัตหคัมมา อุปมาที่พึงรู้ด้วยศัพท์คือปัจจัย เช่น आयิตต ปัจจัย ในตัทธิต
หรือ आय อีย ปัจจัยในอาชยาด

อิวาติสัตหคัมมา อุปมาที่พึงรู้ด้วยศัพท์มี อิว เป็นต้น คัมภีร์สุโพธาลังการ ได้
จำแนกประเภท อิว ศัพท์เป็นต้น ไว้ ๓๒ บท ได้แก่ อิว วา ตุลย สมาน นิภ สนฺนิภ ยถา สงฺกาส ตฺลิต
ปกาส ปติรุปก สรี สริกฺข สฺวาที วิโรธี สทิส วีย ปฏิปกฺข ปจฺจนิก สปกฺข อุปฺมิต อุปฺมา ปฏิพิมฺพ
ปฏิจฺจนฺท สฺรูป สม สมฺมิต สวณฺณ อาภา ปฏินฺธิ สฺทมม และ สลกฺขณ เช่น

เปรียบเทียบการจากไปไม่กลับของพระนาง เหมือนกับหมู่ดวงดาวที่ไม่
ปรากฏในเวลาสว่าง ด้วย วีย ศัพท์ ดังข้อความต่อไปนี้

สำนักพระภิกษุณีนี้เป็นอันว่างเปล่าแล้ว เพราะเว้นจากพระภิกษุณี
เหล่านั้น พระภิกษุณีผู้เป็นโอรสขององค์พระชินเจ้า จะไม่ปรากฏ
เปรียบเหมือนเหล่าดวงดาวทั้งหลายไม่ปรากฏในเวลาที่สวยงามนั้น

มหาปชา.คาถาที่ ๒๕.

เปรียบเทียบการไปถวายความเคารพต่อพระพุทธเจ้า เหมือนกับหมู่
ดวงดาวที่ติดตามพระจันทร์ไปถวายความเคารพต่อภูเขาสิเนรุ ด้วย อิว ศัพท์ ดังข้อความต่อไปนี้
พระภิกษุณีทั้งหลาย นอกจากพระมหาปชาบดีโคตมีเถรีพากันกระทำ
ประทักษิณองค์พระชินเจ้าผู้เลิศ เหมือนหมู่ดาวที่คอยติดตาม
พระจันทร์ไปทำประทักษิณภูเขาสิเนรุจะนั้น หมอบลงแทบพระบาท
แล้ว ยืนจ้องดูพระพักตร์ของพระพุทธเจ้า

มหาปชา.คาถาที่ ๕๘.

เปรียบเทียบถึงพระบาทของพระพุทธเจ้า ที่มีรัศมีเหมือนกับดวงอาทิตย์
กำลังทอแสง ด้วย สุกาส ศัพท์ ดังข้อความต่อไปนี้

ต่อจากนั้น พระนางมหาปชาบดีโคตมีเถรีได้ชบพระเศียรลงแทบพื้น
พระบาท อันเป็นลายจักรคล้ายกับดอกบัวบาน มีพระรัศมีปานดังพระ
อาทิตย์แรกทอแสงแล้ว

มหาปชา.คาถาที่ ๕๑.

เปรียบเทียบโลกนี้ที่ไม่มีแก่นสาร เหมือนกับต้นกล้วย เช่นเดียวกับ
นักเล่นมายากลและพยับแดดที่หลอกตา ด้วย อุปม และ สทิส ศัพท์ ดังข้อความต่อไปนี้
น่าตึเตียน โลกที่บัจจัยปรุงแต่งปราศจากแก่นสาร เปรียบด้วยต้นกล้วย
เช่นเดียวกับกลลวงและพยับแดด ต่ำช้า ไม่มั่นคง

มหาปชา.คาถาที่ ๖๘.

เปรียบเทียบการตัดกิเลสขาดได้ เหมือนกับช่างฟังกี่สลัดเชือกออกตัวเอง
ได้ ด้วย อิว ศัพท์ ดังข้อความต่อไปนี้
ดิฉันเผากิเลสทั้งหลายแล้วถอนภพทั้งปวงขึ้นได้แล้ว ตัดกิเลสเครื่อง
ผูกเหมือนช่างฟังกี่ตัดเชือกแล้วเป็นผู้ไม่มีอาสวะอยู่

มหาปชา.คาถาที่ ๘๕, ๑๓๔.

เปรียบเทียบการเข้าเฝ้าพระชินเจ้าที่ให้ความสุขด้วย เหมือนกับทำ
วาสวะที่ทำให้ฝนเปรียบเสมือนพระธรรมให้ตกลงอยู่ เหมือนกับแสงพระอาทิตย์ในสรวทกาลด้วย วีย

ศัพทและ สทิส ศัพท ดังข้อความต่อไปนี้

บางครั้ง ดิฉันพร้อมด้วยบิดา อันหมู่ทาสห้อมล้อม เข้าไปเฝ้าพระ
นราสภเจ้าพระองค์นั้น พร้อมด้วยบริวารเป็นอันมากได้เห็นองค์พระชิน
เจ้าผู้ปานดังท้าววสวะยังฝนคือธรรมให้ตกอยู่ เป็นผู้ไม่มีอาสวะ
เคลื่อนไปด้วยระเบียบแห่งรัศมี เป็นเช่นกับพระอาทิตย์ในสรวงแล้ว

มหาปชา.คาถาที่ ๑๐๖-๑๐๗.

เปรียบเทียบความความเศร้าโศกเสียใจ เหมือนกับรากเถาวัลย์ที่ขาดแล้ว
ตกลง ด้วยประโยค ยถา-ตถา ศัพท ดังข้อความต่อไปนี้

เอามือค่อนอก ร้องให้พี่รำรำครวญครวญจะกรุณา เต็มไปด้วยความ
โศกเศร้า ล้มลงที่พื้นพสุธา ดูเถาวัลย์รากขาดแล้วตกลง ฉะนั้น

มหาปชา.คาถาที่ ๑๕๐.

เปรียบเทียบการเข้าถึงนิพพานที่มีแต่ความสงบ เหมือนกับดวงดาวที่ไม่
ปรากฏในเมื่อพระอาทิตย์ขึ้นอยู่ ด้วย อิว ศัพท ดังข้อความต่อไปนี้

พระภิกษุผู้ยังพระสรีระสุดท่ายของพระมุนีให้เจริญด้วยน้ำนม พระ
มารดาของกระผมพระโคตมิกษุณีนั้นถึงความสงบ เหมือนดวงดาวใน
เมื่อพระอาทิตย์อุทัย ฉะนั้น

มหาปชา.คาถาที่ ๑๖๗.

เปรียบเทียบการนิพพานของพระนาง เป็นเช่นเดียวกับลำต้นของต้นไม้
ใหญ่ ที่มีแก่นตั้งอยู่ ถึงจะใหญ่ก็ต้องพินาศไป ด้วยประโยค ยถา - ตถา ดังข้อความต่อไปนี้

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สูงสุดกว่าฤาษี ได้ทรงประคองพระธาตุเหล่านั้น
ด้วยฝ่าพระหัตถ์แล้วตรัสว่าเพราะสังขารเป็นสภาพไม่เที่ยง พระโคตม
ผู้เป็นใหญ่กว่าหมู่พระภิกษุณี จึงต้องนิพพาน เช่นเดียวกับลำต้นของ
ต้นไม้ใหญ่ ที่มีแก่นตั้งอยู่ ถึงจะใหญ่ก็ต้องพินาศ ฉะนั้น ดูก่อนอานนท์
เมื่อพระพุทธรูปมารดาแก่นิพพานแล้ว เพียงแต่สรีระก็ยังไม่เหลือ ไม่น่า
เศร้าโศกปริเทวนาการ

มหาปชา.คาถาที่ ๑๘๘-๑๙๐.

๔.๒.๑.๑.๓ **อิตถคัมโมปมา** อุปมาผู้ได้ด้วยอรรถ คือ ไม่มีศัพทระบุอุปมา แต่ความหมายระบุ
ว่าเป็นอุปมาหมายความว่าแม้จะไม่มีศัพทที่แสดงความเสมอกัน ได้แก่ บทสมาส ปัจจัย และ อิว ศัพท
เป็นต้นก็สามารถเข้าใจได้ด้วยอรรถของอุปมานะและอุปไมยะทั้งสอง

เปรียบเทียบการบรรลุนิพพานได้ เหมือนกับการได้ถวายบังคมต่อ พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ ด้วยประโยคบาลีว่า **เอสา พุทธา นวทนา** ดังข้อความต่อไปนี้
 ขอพระองค์โปรดทอดพระเนตรพระสาวกทั้งหลาย ผู้ปรารถนาความ เพียรใจเด็ดเดี่ยว มีความบากบั่นมั่นคงเป็นนิตย์ มีความพร้อมเพรียง กัน การทำโลกุตระธรรมให้ประจักษ์แก่ตนอย่างนี้ เป็นการถวายบังคม ต่อพระพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

มหาปชา.คาถาที่ ๕.

เปรียบเทียบการออกจากภพคือมนุษยโลก ไปสู่เมืองคือพระนิพพาน ด้วย คำว่า **นิพพานํ ปรมุตฺตมํ** ดังข้อความต่อไปนี้
 ดิฉันทั้งหลายได้ออกจากเรือนพร้อมด้วยพระแม่เจ้า เมื่อดิฉันทั้งหลาย ออกจากภพนี้ไปสู่บุรีคือพระนิพพานอันอุดม ดิฉันทั้งหลายก็จักไป พร้อมกับพระแม่เจ้าเหมือนกัน

มหาปชา.คาถาที่ ๒๐

เปรียบเทียบสถานที่ไม่มีความแก่ ตาย ไม่สุข ไม่ทุกข์ ว่าเป็นสภาพของ พระนิพพาน ด้วยคำว่า **อสังขตํ** ดังข้อความต่อไปนี้
 ในที่ใดไม่มีความแก่หรือความตาย ไม่มีการสมาคมด้วยสัตว์และสังขาร อันไม่เป็นที่รัก ไม่มีการพลัดพรากจากสัตว์และสังขารอันไม่เป็นที่รัก ที่นั่นนักปราชญ์ควรกล่าวว่าเป็นอสังขตสถาน

มหาปชา.คาถาที่ ๒๓

เปรียบเทียบการออกไปจากโลกนี้ได้ เหมือนกับการไม่มีแสงดวงดาวใน เวลาเช้าที่ใคร ๆ ก็มองไม่เห็นรอยขีดเขียนในพระจันทร์ ด้วยประโยคบาลีว่า **นียยาติ ทิ จนฺทเลขา** ดังข้อความต่อไปนี้
 เมื่อภิกษุสงฆ์ของตถาคตเจ้าบริสุทธิไม่บกพร่อง ท่านจะออกไปเสีย จากโลกนี้ได้ก็ควร เพราะเมื่อหมดแสงดาวในเวลารุ่งแล้ว รอยขีดเขียน ในพระจันทร์ย่อมจะมองไม่เห็น ฉะนั้น

มหาปชา.คาถาที่ ๕๗

เปรียบเทียบความทุกโศกหนักเหมือนกับมหาสมุทรที่ปั่นป่วนตีฟองขึ้น ด้วยประโยคบาลีว่า **วิรว อาสิ สาคโร** ดังข้อความต่อไปนี้
 แม้ขุนเขาสุเมรุราชก็กัมปนาทหวั่นไหว เหมือนคนเดินรำในท่ามกลางที่ เดินรำจะนั้น โทษหนักเพราะความโศก เปรียบเหมือนกับสาครก็

ปັນปวนตีฟอง

มหาปชา.คาถาที่ ๑๕๙.

๔.๒.๑.๑.๔ วากยัตถโถมปมา อุปมาที่มีอรรถของพากย์ คือ ไม่มีศัพท์และความหมายระบุ
อุปมา แต่อาศัยการรวมความทั้งประโยค จึงรู้ได้ว่าเป็นอุปมา มี ๒ ประเภท คือ

อวิยุตตวากยัตถโถมปมา อุปมาที่มีอรรถของพากย์มี อิว ศัพท์เป็นต้น

เปรียบเทียบความยินดีที่ได้รับ โดยให้ผู้คนทั้งหลายได้ดำเนินรอยตาม
ความยินดี ด้วยการประพาดิพรหมจรรย์ ด้วยประโยคบาลีว่า ตสฺมา ยถาหิ นนฺทิสฺสึ ตถา
ตมฺนุติฏฺฐจถ ดั่งข้อความต่อไปนี้

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าอันดิฉันทูลอ้อนวอน จึงได้ประทานบรรพชาแก่
สตรีทั้งหลาย เพราะฉะนั้นดิฉันจักยินดีฉันใดขอให้พวกท่านทั้งหลาย
ก็จงเจริญรอยตามความยินดีนั้นฉันนั้นเถิด

มหาปชา.คาถาที่ ๓๘.

เปรียบเทียบการชมเชยที่มีต่อพระพุทธเจ้า เหมือนกับที่ผู้คนทั้งหลายที่
ชมเชยกัน ด้วยประโยคบาลีว่า น เหว วนุทिया พุทฺธา ยถา วนุทสิ โคตมิ ดังข้อความต่อไปนี้

พระพุทธเจ้าพระองค์นั้นได้ตรัสกะดิฉันกราบทูลเช่นนั้นว่า ดูก่อนพระ
นางโคตมิ พระพุทธเจ้าทั้งหลายเป็นผู้อันบุคคลชมเชย เหมือนอย่าง
ที่ท่านชมเชยอยู่มิได้

มหาปชา.คาถาที่ ๗๙.

๔.๓ ลักษณะคำประพันธ์ประเภทคาถา (ปัชชะ)

คัมภีร์สาวกนิพพานเป็นงานประพันธ์ประเภทปัชชะที่รจนาเป็นจตุณณิยะ หรือที่เรียกว่า
เรียงความร้อยแก้วหรือความเรียงมากกว่างานประพันธ์ปัชชะที่เป็นคาถา ซึ่งรูปแบบที่ถูกต้องของงาน
ประพันธ์ประเภทร้อยกรอง ภาษาบาลี ในคัมภีร์วุตโตททยปกรณ ได้กล่าวถึงประเภทของฉันท์ คณะ
ฉันท์ พยางค์ที่เป็นครุ ลหุ ตลอดจนเกณฑ์กำหนดของฉันท์ไว้

ลักษณะคำประพันธ์ประเภทร้อยกรอง ที่เรียกว่าปัชชะ ประกอบด้วยคาถา ๒ ประเภท คือ

๑.มาตราพฤติ คาถานับจำนวนมาตรา มี ๒๕ คาถา ไม่คำนึงถึงจำนวนพยางค์มี ๒๖
คาถา (จึงไม่มีการกำหนดเป็นฉันท์) คือ อริยาชาติ ๖ คีติชาติ ๔ เวดาสีชาติ ๙ และ มัตตาสมก
ชาติ ๗

๒.วรรณพฤติ คาถานับจำนวนพยางค์ มี ๘๒ คาถา คือ สมคาถา ๖๑ อัทธสมคาถา ๑๑
วิสมคาถา ๑๐ ฉะนั้น จึงมีฉันท์ในคาถาวรรณพฤติ ๒๖ ประเภท คือ อุตตา อัจจุตตา มัชฌมา ปติฏฐา
สุปติฏฐิตา คายัตติ อุณทิกา อนุฏฐา พรหติ ปันติ ติฏฐา ชคติ อติชคติ สักกรี อติสักกรี

อัญญิ อัจฉัญญิ ธิติ อติธิติ กติ ปกติ อากติ วิกติ สังกติ อติกติ และอุกกติ และท่านยังกำหนดให้มี
 สามัญคาถาอีกประเภทหนึ่ง มีได้ทั้งในมาตราพฤติและวรรณพฤติ เมื่อรวมฉันทิในคัมภีร์วุตโตทัยแล้ว
 จึงมี ๑๐๘ ชนิดในคัมภีร์วุตโตทัย ส่วนคำประพันธ์ประเภทคาถาในคัมภีร์สวากนินิพพานเป็นวรรณพฤติ
 ประเภทวิสมคาถา ดังนี้

๔.๔.๑ วิสมคาถา

วิสมคาถา คือ คาถาที่มีคณะไม่เสมอกัน กล่าวคือ บาททั้งสี่ในคาถาไม่จำกัดคณะที่แน่นอน
 คาถาชนิดนี้มีกำหนดคณะในพยางค์ที่ ๕-๗ ในแต่ละบาทเท่านั้น พยางค์อื่นจากนี้ไม่มีกำหนดคณะไว้
 ทำให้บาททั้งสี่ไม่เหมือนกันหมดเช่นที่กล่าวไว้ในวิสมคาถา หรือเหมือนกันครึ่งหนึ่งเช่นกับอัทธสม
 คาถา คาถาที่มีกล่าวไว้ในวิสมคาถานี้ เป็นคาถา ๘ พยางค์ จึงจัดเข้าอยู่ในอนุฎฐฎาฉันทิ เนื่องจาก
 คาถาหลายประเภทอันได้แก่ ปัฐยาวัตคาถาเป็นต้น ได้แยกชนิดออกมาจากวรรตคาถาที่เป็นคาถาหลัก

คาถาทั้งหมดในกลุ่มวรรตคาถามี ๕ อย่างคือ วรรตตะ ปัฐยาวัต วิปริตปัฐยาวัต จปลาวรรตตะ
 และวิปุลวรรตตะ ส่วนคาถาทั้งหมดในกลุ่มวิปุลวรรตตะ แบ่งออกเป็น ๖ อย่าง คือ ปิงคลวิปุลลา
 เสตวิปุลลา ภการวิปุลลา รการวิปุลลา นการวิปุลลา และตการวิปุลลา ในคัมภีร์สวากนินิพพานได้พบวิสม
 คาถา ดังตารางต่อไปนี้

ที่	ชื่อฉันทิ/คาถา	คาถาที่
๑.	วิปุลวรรตคาถา	มหาจุจายน. ๕๒ มหาปชา.๑,๒,๓,๔,๗,๘,๙,๑๐,๑๑,๑๒,๑๓,๑๔,๑๖,๑๗, ๑๙,๒๐,๒๑,๒๓,๒๕,๒๙,๓๑,๓๓,๓๔,๓๖,๔๓,๔๔,๔๕,๔๖, ๔๗,๔๘,๔๙,๕๐,๕๒,๕๓,๕๔,๕๕,๖๓,๖๔,๖๖,๖๗,๖๙,๗๐, ๗๑,๗๒,๗๓,๗๔,๗๕,๗๖,๗๘,๗๙,๘๒,๘๓,๘๔,๘๕,๘๖, ๙๐, ๙๑,๙๒,๙๕,๙๖,๙๗,๙๘,๑๐๐,๑๐๑,๑๐๓,๑๐๖,๑๐๘,๑๐๙,๑๑๑ ,๑๑๒,๑๑๓,๑๑๔,๑๑๕,๑๑๖,๑๑๗,๑๑๘,๑๒๐,๑๒๑,๑๒๒,๑๒๖, ๑๒๗,๑๒๘,๑๓๓,๑๓๔,๑๓๕,๑๓๗,๑๓๙,๑๔๐,๑๔๑, ๑๔๒, ๑๔๔,๑๔๕,๑๔๖,๑๔๗,๑๔๘,๑๕๑,๑๕๒,๑๕๓,๑๕๕, ๑๕๖, ๑๕๗,๑๕๙,๑๖๐,๑๖๑,๑๖๒,๑๖๔,๑๖๕,๑๖๖,๑๖๗,๑๖๘,๑๖๙, ๑๗๐,๑๗๒,๑๗๓,๑๗๕,๑๗๘,๑๗๙,๑๘๐,๑๘๒,๑๘๓, ๑๘๔, ๑๘๖,๑๘๗,๑๘๘,๑๘๙,๑๙๐,๑๙๑,๑๙๒, ๑๙๓,๑๙๔,๑๙๘
๒.	ปัฐยาวัต	มหาจุจายน. ๒, ๘, ๙, ๑๒, ๑๔, ๑๗, ๑๘, ๒๒,

พระคาถาอนุฎฐฎาฉันทิ ๘ พยางค์ ประเภทปัฐยาวัตคาถา มี ย ช ย ช คณะ ท้าย ๔ พยางค์ ในบาทคือ ย
 คณะในบาทวิสมบาท (บาทที่) ช คณะ ในบาท
 พระคันธสาราภิวังศ์, วุตโตทัยมัญชรี ศึกษาเปรียบเทียบฉันทลักษณะภาษาบาลี (นครปฐม :
 มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬิพุทธโฆส, ๒๕๔๕), หน้า ๓๐๕.

		๓๕-๓๖, ๓๙, ๔๑, ๔๗, ๕๓, ๕๗-๕๘, ๖๕ อนุญาต.๒ มหากุศล.๑, ๒ มหาวิ.๙, ๑๐ สารีปุตต.๑ มหาโมค.๒ พาหิย. ๑ กุณฑล. ๑-๔, ๖ สุกุโชน.๑, ๖, ๘-๙, ๑๑-๑๔, ๑๖ สานุ.๖-๑๐ มหาปชา.๑-๓, ๖ ทพพ. ๒
๓.	ประชุมภการวิปูลา	สานุ.๓ มหาปชา.๓๑,๓๕,๔๒,๖๑,๑๐๔,๑๒๑,๑๒๙,๑๗๔
๔.	ประชุมมการวิปูลา	มหากุจายน. ๑๓,๒๙,๓๔,๘๑ อนุญาต. ๑,๓ มหาวิ. ๑๔ สารีปุตต.๗ สานุ.๕ มหาปชา. ๒๔,๙๓,๑๓๐,๑๓๘
๕.	ประชุมนการวิปูลา	มหากุจายน. ๔ มหาปชา. ๑๕,๖๕,๘๘,๙๘,๑๐๒,๑๐๕,๑๓๒,๑๘๑
๖.	ประชุมตการวิปูลา	มหากุจายน.๑๙ มหาปชา.๑๒๓
๗.	ประชุมสการวิปูลา	มหาโมค. ๓ มหาปชา.๕,๘๑
๘.	ประชุมชการวิปูลา	มหาปชา. ๒๗,๑๒๒,๑๗๗
๙.	ตติยชการวิปูลา	มหากุจายน.๕๔ มหากุศล.๔ สารีปุตต.๖
๑๐	ตติยภการวิปูลา	มหาปชา.๓๐,๕๑,๑๑๙
๑๑.	ตติยมการวิปูลา	มหากุศล.๓ มหาโมค. ๑,๔

		มหาปชา.๑๘,๒๘,๓๘,๓๙,๕๖,๘๙,๑๒๕,๑๔๙,๑๖๓
๑๒.	ตติยการวิปูลา	มหาปชา.๑๔๓,๑๘๕
๑๓.	ตติยสการวิปูลา	สุทฺโธทน.๒,๔ มหาปชา.๖๒,๑๕๔,๑๙๕,๑๙๗ ทพฺพ.๓
๑๔.	ปฐมการ ตติยการวิปูลา	มหาปชา.๘๗,๑๓๖
๑๕.	ปฐมการ ตติยการวิปูลา	มหาปชา.๔๑
๑๖.	ปฐมการ ตติยการวิปูลา	มหาปชา.๗๗
๑๗.	ปฐมการ ตติยการวิปูลา	มหาปชา.๑๕๐
๑๘.	จตุตถการวิปูลา	มหาปชา.๓๗
๑๙.	ปฐมการ ตติยการวิปูลา	สุทฺโธทน.๓
๒๐.	ปฐมการ ตติยการวิปูลา	มหาวิ.๑ สาณ.๔ สาณ.๒
๒๑.	ปฐมการ ตติยการวิปูลา	มหาปชา.๕
๒๒.	ปฐมการ ตติยการวิปูลา	สาณ.๒
๒๓.	ปฐมการ ตติยการวิปูลา	มหากุจายน.๗๔
๒๔.	ปฐมการ ตติยการวิปูลา	มหากุจายน.๒๓
๒๕.	ปฐมการ ตติยการวิปูลา	มหากุจายน. ๑
๒๖.	ปิงควิปูลา	มหากุจายน. ๕๖

๔.๔.๒ คาถาสามัญญ

การเรียกชื่อคาถาสามัญญมีบัญญัติไว้ในฉันทสันสกฤตก่อน ทั้งนี้เพราะคัมภีร์ปุราณะเป็นต้น มีคาถาที่ไม่ตรงกับลักษณะของคาถาในปิงคณันตสูตร วฤตรัตนกร และฉันทโถมัญญชรี เป็นต้น เนื่องจากเป็นคาถาเก่าที่ไม่นิยมในวรรณกรรมสันสกฤตยุคหลัง เรื่องนี้ยังเกี่ยวเนื่องกับคาถาในภาษาบาลีอีก^{๒๔} เพราะคาถาบางบทในพระไตรปิฎกบางบทก็ไม่ตรงกับฉันทสันสกฤต^{๒๕}

การที่พระอรธรรถกถาจารย์ พระภิกษุภิกษุ หรือนักโหราศาสตร์กล่าวว่า “คำนี้ตรัสไว้เพื่อรักษาฉันทให้ พยายามครบจำนวนก็ดี ตรัสเพื่อรักษาคาถาให้มีครุลหุตามแบบแผนก็ดี เพื่อให้คำสละสลวยก็ดี” เป็น เพียงคำกล่าวตามโวหารของชาวโลกทั่วไป คำกล่าวนั้นไม่เป็นความจริง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง ปราศจากความหวาดระแวง คำผิดพลาดย่อมไม่มีในพระดำรัสของพระองค์ พระองค์จักทรงรักษา ฉันทและคาถาทั้งกระทำการลบอักษรเป็นต้นเพื่อให้คำสละสลวยเพราะคำจ้วงจาบของผู้อื่นได้อย่างไร สมจริงดังสาธกในคัมภีร์มูลฎีกาว่า “พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงนับความเป็นลหุครุแห่งพระดำรัส ทรง กำหนดพระเทศนาด้วยประการนั้น ๆ มิให้ผิดสภาวะธรรม โดยคล้อยตามอัธยาศัยของเวไนยชน ดังนั้น จึงไม่พึงทักท้วงความมากหรือน้อยของพยางค์ในบางแห่ง”^{๒๖}

นาวาอากาศพิเศษ แยม ประพัฒน์ทอง กล่าวไว้ว่า “มีฉันทอีกกลุ่มหนึ่งในคัมภีร์นี้ที่ไม่เป็นไป ตามข้อบังคับของฉันทชนิดต่าง ๆ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว แต่เป็นการรจนาด้วยฉันทชนิดต่าง ๆ ผสมกัน ในบทหนึ่ง ตั้งแต่ฉันท ๒ ชนิด ๓ ชนิด จนถึง ๔ ชนิด จึงให้ชื่อว่าฉันทผสม และในเมื่อฉันทกลุ่มนี้ไม่ เป็นไปตามข้อบังคับที่ถูกต้องตามตำราวุตโตทัย ผู้เขียนจึงเข้าใจว่าเป็นการแสดงความสามารถของผู้ รจนา”^{๒๗}

ส่วนคำประพันธ์ที่รจนาด้วยวงษ์สัทธฉันทและอินทรวงศ์ เรียกว่า อุปชาติฉันท มีในเรื่องการ นิพพานของพระสาณู คาถาที่ ๑๑ คือ บาทที่ ๑ และ ๓ เป็นวงษ์สัทธฉันท ส่วนบาทที่ ๒ และ ๔ เป็น อินทรวงศ์ฉันท

ในเรื่องการนิพพานของพระสารีบุตร คาถาที่ ๒-๕ บางบาทมี ๑๑ พยางค์ ๑๒ พยางค์ ๑๓ พยางค์ และ ๑๔ พยางค์ก็มี และมีคาถาอื่นที่มีไม่สามารถจัดประเภทได้ ไม่รู้ว่าเกิดจากการแต่งหรือ ว่าเกิดจากการจารที่ดกหล่นไป ในเรื่องการนิพพานของพระมหากัจจายนะ คาถาที่ ๗-๘, ๑๘-๒๑, ๒๔-๒๘, ๓๐-๓๔, ๓๗-๓๘, ๔๐, ๔๒-๔๖, ๔๘-๕๑, ๕๓-๖๔, ๖๗-๗๔, ๗๖-๗๘ เรื่องมหาวิไชยเศรษฐี คาถาที่ ๒-๘, ๑๑-๑๓ เรื่องการนิพพานของพระกุนฺถลตติสสะและพระพยัคฆเถระ คาถาที่ ๕,๗

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔๖-๓๔๗.

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔๕.

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔๖-๓๔๗.

^{๒๗} วลีลย์ ภิงคารรัตน์, “ชินาลังการ : การตรวจชำระ และการศึกษาเชิงวิเคราะห์,” (วิทยานิพนธ์ ปริญญาโท สาขาวิชาภาษาบาลีสันสกฤต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๒), หน้า ๒๐, ใน บทสัมภาษณ์ นาวาอากาศพิเศษ แยม ประพัฒน์ทอง, อติตถาจารย์พิเศษ แผนกวิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๑๑ มีนาคม ๒๕๒๑.